

Rosenianismen i Vestjylland før 1920

Af Jens Jensen¹

britaogjens@gmail.com

Resume

Artiklen ser på baggrunden for, at den rosenianske nyeangelisme fik nedslag i Vestjylland i slutningen af 1800'tallet. Den skydes primært Brødremenighedens arbejde – hvor Skjern var et lokalt center – men også de gudelige vækkelser. Da Carl Olof Rosenius' skrifter nåede området omkring Skjern samledes de mennesker, der fandt glæde i dem. Forholdet til de andre vakte, som tilsluttede sig Indre Mission blev konfliktfyldt. Udviklingen beskrives frem imod 1920. Der er særligt fokus på Luthersk Missionsforenings historie og bruddet, der førte til oprettelsen af Evangelisk Luthersk Missionsforening. Efter bruddet var der to rosenianske foreninger, der drev hver deres parallelle virksomhed.

Keywords

Carl Olof Rosenius – Nyeangelisme – Vestjylland – Skjern – Luthersk Missionsforening – Evangelisk Luthersk Missionsforening

¹ Født 1943 i FASTER ved Skjern. Elev på Luthersk Missions Efterskole i Løgumkloster 1959-60. Elev på Luthersk Missions Højskole i Hillerød 1963-64. Landbrugsudannet, Hammerum Landbrugsskole 1966-67. Student, Rønde Kursus 1972. Cand. theol. Aarhus Universitet 1982. Sognepræst i Burkal Sogn 1980-2007. Bestyrelsesmedlem Hedemølle Efterskole 1979-86. Medlem af Menighedsfakultetets repræsentantskab 1984-86.

Indledning

I 2020 udkom antologien *Rosenius i Danmark*. Bortset fra Kurt E. Larsens artikel ”Nyeangelisk indflydelse i Indre Mission og nærtstående foreninger i dansk kirkeliv”² omhandler antologien kun rosenianismen i Østdanmark og Sønderjylland (Slesvig-Holsten).

En af de egne i Danmark, hvor Carl Oluf Rosenius’ (1816-1868) skrifter og den forkyndelse, der var præget af Rosenius, fik meget stor indflydelse var – og er - Vestjylland. Særligt på Skjern-egnen. Min fremstilling vil omhandle de åndelige bevægelser, der prægede denne egn, før den rosenianske forkyndelse fik indpas og den tidlige historie i de rosenianske prægede foreninger Luthersk Missionsforening (LM) og Evangelisk luthersk Missionsforening (ELM). Jeg vil følge historien op til omkring 1920. Det er ikke en gennemgang af begivenhederne i de enkelte sogne.

Det er vigtigt, at være klar over, at beskrivelsen af de forskellige åndelige bevægelser missionsforeninger fx i år 1900 ikke absolut er en retvisende fremstilling af disse missionsforeninger profil i dag. Meget har ændret sig siden dengang.

Rosenianisme og nyeangelisme

Med rosenianismen forstås den forkyndelse, der var kernepunktet i den svenske vækkelsesprædikant Carl Oluf Rosenius’ forkyndelse. Rosenius er – med visse modifikationer – repræsentant den forkyndelse, der i kirkehistorien har fået betegnelsen ”nyeangelisme”.³ Vægten i Rosenius’ forkyndelse er ikke lagt på en såkaldt ”frelsens orden”, hvor anger og bod er forudsætningen for nåden. Kernepunktet i hans forkyndelse er ”Kom, som du er!” Denne ”rosenianske” forkyndelse blev til frigørelse for mange vakte, der ikke kunne finde fred og vished i, om deres omvendelse og tro var nok til frelse.

Rosenius udtrykker det i en sang:

”Du kan ikke tro,
o, men kære så hør:
Kom hid, kom til korset,
se Lammet, som dør,

² Kurt Larsen, ”Nyeangelisk indflydelse i Indre Mission og nærtstående foreninger i dansk kirkeliv, ca 1830-1960”, i Lars Brixen (red.), *Rosenius i Danmark – en antologi om den rosenianske vækkelse i Danmark* (Rønne: ELM-forlag 2020), 343-361.

³ Om dette emne se Finn Aa. Rønnes artikel: ”Nyeangelismen set med danske øjne” i *Dansk Teologisk Tidsskrift* 2018

dets blod har erhvervet os livet
og synden fra verden borttaget”.

Vi skal ikke bygge vores tro på det, der bor i vort hjerte, men ”På nåden i Guds hjerte”. Den rosenianske forkyndelse mødte reservation fra en mere pietistisk præget Indre Mission, hvor man indvendte, at vi må forsage synden, omvende os og tro, før vi kan få del i nåden.

Tiden op til etableringen af LM i Vestjylland

Pietismen

Først i 1700-tallet var forkyndelsen i kirkerne i Vestjylland, som i det øvrige Danmark, præget af *ortodoksien*. Denne åndelige strømnings præg var, at man var optaget af den ægte lutherske lære. Det i en sådan grad, at man ofte i forkyndelse og sjælesorg ikke betonedes, at sand kristendom ikke kun er en forstandssag men også en *hjertesag*.

Her kom den pietistiske vækkelse som et frugtbart korrektiv. De pietistiske præster lagde vægt på at indprente menigheden, at det var vigtigt med en personlig omvendelse og tro. Sand kristendom består heller ikke kun i at vide, men også i en kristen livsførelse: Guds rige består ikke i ord men i kraft.

Man lagde vægt på, at Guds ord skulle bo rigeligt iblandt menighedens medlemmer. Den enkelte kristen selv skulle læse i Bibelen, og man tilskyndede til, at man i mindre kredse skulle samles til bibellæsning og samtale om Guds ord, sang og bøn.⁴ Der var elementer i dette program, der vakte stærk modsigelse hos en del præster af den ældre ortodokse skole. Det kom til flere sammenstød mellem ortodoksi og pietisme.

Det skete også på Skjern-egnen. I Stauning, som er nabosogn til Skjern, fik man i 1722 en pietistisk præst, Peder Wedel. Han havde i sin studietid opholdt sig i pietismens højborg, Halle. Da han kom til Stauning, gik han straks i gang med at etablere en bedre kristelig undervisning for børnene. Han lønnede selv en lærer. Han uddelte kristelige småskrifter, bl.a. et lille skrift om det kristne liv og den falske bod og omvendelse.⁵ Wedel mente, at hans provst, Allerup, i Lem, var uomvendt. Det resulterede i en indgående debat om, hvad omvendelse er.⁶ Wedel begyndte at holde gudelige forsamlinger, og der opstod en vækkelse, som bredte sig til nabosognene.

4 Philip Jacob Spener skrev et forslag til en kirkelig reform, *Pia desideria*, der blev pietismens program. Det blev i 1675 bragt som forord til Christian Scriver's *Sjele-Skat*

5 Lærdom om et christeligt Levnets begyndelse og tillige Dend falske og bedragelige Bood og Omvendelse. Se *Den danske kirkes historie* V,101

6 *Dansk præste og sognehistorie* V Ribe stift, 103

I Skjern var der nogle, der var blevet opmærksom på de nye toner, der lød fra prædikestolen i Stauning. De vendte sig fra deres sognepræst og begyndte at gå i kirke hos Wedel. Det tog sognets præst, Just Friderich Hammerich, som var præst i Skjern 1706 til 1761, meget ilde op. Han spurgte provst Allerup om, hvad han skulle gøre. Provsten mente, det ville hjælpe at formane dem med Guds ord. Det hjalp dog ikke!

Hovedpersonen i dette opgør var Michel Nielsen, også kaldt Mikkell Knude. Han boede i Knude i Skjern sogn. Michel Knude blev indstævnet for provsteretten. Anklagen gik på, at han førte en lære, der var strid med Bibelen og Den Augsburgske Bekendelse, og at han holdt forsamlinger uden for kirken og gudstjenesterne. Han blev også anklaget for, at have talt dårligt om sognepræstens lære. Mikkell Knude påstod, at såkaldt ”gode kristne” ikke havde gavn af deres bønner, kirke- og altergang, hvis ikke det var forbundet med en ægte og levende tro på Jesus. Hammerich opfattede det som en indirekte kritik af hans prædiken. Der var også to unge karle blandt de vakte, der var nidkære i at undervise folk om den rette vej. Det gjorde præsten jo ikke!

Der blev indkaldt 17 personer til provsteretten, som fandt sted i Skjern Kirke den 12. april 1731 kl. 8.00! Alle sognets beboere med deres børn var indstævnet til at overvære rettergangen. Der er ingen tvivl om, at det har været et tilløbsstykke. Hvor mange, der mødte op, ved vi ikke.

I provsteretten anklagedes Mikkell Knude for andet og mere end hans kirkegang i Stauning og deltagelse i kristelige forsamlinger. Bl.a. skulle han have sagt, at det hele sogn tror på præsten, men præsten tror på Fanden.

Det ender med, at Mikkell, og de, der sluttede op om ham, lovede at holde op med at afholde forsamlinger både i Skjern og nabosognene. Og Mikkell bad pastor Hammerich om forladelse.

De vakte begynder imidlertid igen at holde forsamlinger. Til sidst ender sagen i Stiftsøvrigheden for biskoppen, Mathias Anchersen, hvor sagen ender med, at Mikkell lover, at Hammerich ikke mere skal få anledning til at klage over ham. Mikkell Knude Nielsen døde i 1774 84 år gammel.⁷

I 1741 efterfølger Brorson Anchersen som biskop i Ribe. Brorson var på sine visitatsrejser i Skjern hos Hammerich tre gange.⁸ Det er bemærkelsesværdigt, at Brorson kun udtaler sig positivt om Hammerich. Brorson har måske udeladt nogle negative forhold, men ellers er Brorson almindeligvis ikke bange for at påtale kritisable forhold. Om Hammerich skriver Brorson i sine visitatsberetninger:

”Den 3. oktober 1744: Sogne-Præsten Hr. Just Hammerig prædikede bevegelig om

⁷ L. Pedersen. *To hundrede Aars Trosliv*, 9-20

⁸ Brorson, *Visitatsberetninger og breve*, 21,53, 96. Jeg følger Brorsons ortografi

Kierlighed til vor Næste af Gal: 6. v.2. Ellers klagede Præsten, og især en Mand i Sognet navnl. Michel Knude om Sabbathens Vanhelligelse ved Drik og Kiøbmandskab, og siden fornam ieg, at de fornemmeligen sigtede til en Kro.....”.

Her, tolv år efter retssagerne, ser det ud til, at Hammerich står sammen med Michel Nielsen og deler hans pietistiske syn på drikkeri og sabbatens helligeholdelse.

Den 15. august 1749 var Brorson igen på visitats i Skjern. Her skriver han bl.a.:

*”...Sogne-Præsten Hr. Just Frideric Hammerich catechiserede færdig [dygtigt] over især den første Part i Catechismo. De største af Ungdommen svarede meget vel, men de andre kun maadelig, hvor om skeede da Formaning til Dem samt Lærere og Forældre”.*⁹

Der er ingen kritik af den ortodokse Hammerich. Måske har han bevæget sig i pietistisk retning.

Den 30. april 1755 er Brorson igen i Skjern. Han skriver bl.a.:

”Sogne Præsten Hr Just Friderich Hammerich holdte een opbyggelig Prædiken over Text: Psal: 50,15v: Ungdommen svarede vel....Forældrene berettedes at være flittige i at holde deres Børn til Skoele; og Medhielperne Michel Nielsen og Ole Frandsen [i] at giøre deres Embeder”.

Michel Nielsen må være Michel Knude. Der er altså sket en stor forandring i præstens forhold til Michel Nielsen. Nu er han medhjælper i skolen. Peder Wedels virke i Stauning bar frugter i årene efter. På visitatsrejsen i 1749 er Brorson i Stauning den 22. august. Brorson skriver:

*”Sogne-Præsten den redelige Andreas Balslev holdte en opbyggelig Catechisation om troens liv og frugt, Ungdommens færdighed i at svare bar vidnesbyrd om Mandens desuden bekiente Retsindighed og flittighed i sit Embede. I denne Meenighed har i mange aar været en kion opvækkelse”.*¹⁰

Brødremenigheden

Den statspietistiske øvrighed (Konge/kancelli og biskopper) var ikke venligt stemt over for Brødremenigheden (Herrnhuterne). Anderledes var det med Brødremenighedens møde med den gamle pietistiske vækkelse. Kirkehistorien påviser, at her var der et mere harmonisk møde. Brødremenighedens udsendinge og forkyndelse blev godt modtaget i de gamle pietistiske kredse.

⁹ Brorson. *Visitatsberetninger*

¹⁰ Brorson. *Visitatsberetninger*, 53

Man så deres virke som en positiv fornyelse. Hos Brorson møder vi en frugtbar sammensmeltning af pietisme og herrnhutisme.

Mens pietisterne talte meget om alvorlig bod og omvendelse og menneskehjertets indstilling over for Gud, så det nogle gange næsten kunne blive en betingelse for at få del i nåden, så var grundtonen i Brødremenighedens forkyndelse: ”Kom, som du er!”

Der var en evangelisk frigørende tone i deres forkyndelse. De talte meget om Lammets sår og blod. En af Brødremenighedens ledere i Christiansfeld, Jonathan de Briant, født i Stockholm 1726, udtrykte det 100 år før Rosenius sådan:

”Ikke det, der foregår indeni os, men det som er foregået udenom os, nemlig den blodige forsoning for 1700 år siden, er det afgørende.”

Briants valgsprog var: Sein Blut hat er vergossen für mich armes Würmelein.¹¹

Brødremenighedens societet i København blev stiftet i 1739. Lederen blev deputeret Lorenz Prætorius. Han blev menighedens leder til 1762. Prætorius kom fra Burkal sogn i Sønderjylland, hvor hans far var degn. Prætorius havde som højt betroet embedsmand i København været med til at sørge for, at Brødremenigheden i 1772 fik den nødvendige tilladelse til at oprette en koloni i det, der efter Christian den 7. fik navnet Christiansfeld.

En af de teologiske studenter, der sluttede sig til Brødremenigheden i København var Jens Bering (Biering) Jensen (1727-1792). Han var født i Brandstrup præstegård ved Vindum, som senere blev centrum for en LM/ELM-kreds. Han blev en nær og god ven af Brødremenigheden. Det forblev han i hele sin præstetid. I 1761 efterfulgte han Hammerich som sognepræst i Skjern, hvor han var til sin død i 1792. Michel Knude, som døde i 1774, fik den glæde at opleve, at Skjern sogn fik en præst, som han følte sig i samklang med. Bering fik i disse 31 år meget stor betydning for Skjern sogns åndelige liv. Hans og Brødremenighedens virke spores helt op til den tid, hvor Indre Mission og Luthersk Missionsforening kom til Skjern.

I 1769 var der 32 vakte i Skjern. De 32 vakte er sandsynligvis antallet på dem, der er blevet ført til den i forvejen relativt store menighed. Det berettes, at der på den tid var en vækkelse i Skjern. På sine ældre dage, manglede Bering en medhjælp i menighedsarbejdet. Han fik det arrangeret sådan, at han fik en udsending fra Brødremenigheden som medhjælp.

¹¹ Helge Rønnow. ”Brødremenigheden i Christiansfeld. Pionertid og fornyet opblomstring – 1775 til 1845” i *Dansk præste og sognehistorie* X Haderslev stift, 191. J. Holt, *Brødremenigheden Sønderjyske Aarbøger* 1940.

Der var hos den svenskfødte Briant en tydelig forbindelse til de tidlige svenske herrnhutiske sangforfattere, som vi møder i de sangbøger, der blev udgivet af de rosenianskprægede kredse

I 1782 kom J. C. Kramer til Skjern, hvor han virkede som emissær (udsending, missionær) til 1790. Der har været vækst i arbejdet. Tre år efter Kramers ankomst bygges der en emissærbolig med tilhørende forsamlingsal. Huset blev bygget på Nørgaards marker. Huset lå på det sted, hvor St. Nørgårdsvej i dag munder ud i Fredensgade. Det var det første missionshus i Skjern! Den bestod til 1846. Fra 1790 til 1815 er Zimmermann Brødremenighedens udsending med bopæl i Skjern. Zimmermann beretter, at:

”Trods alle Mangler og Skrøbeligheder, som vi bliver værende iblandt os, kan vi dog glæde os. Han, vor tro Frelser, lader os ikke gaa upaaagtet. Men den hellige Aand viser os, hvor vi endnu er tilbage, og hvor noget uægte er Jesu Tankegang til Hinder..... Saaledes ser det hele ud med de fleste i Skjern og de i den nærmeste Omegn boende Søsken; der gives dog ogsaa saaadanne iblandt os, over hvilke man for Tiden endnu ikke kan glæde sig....Men vi ser, hvorledes den hellige Aand gør sig Umage med dem, derfor søger vi at tage fat på dem med Kærlighed og vil gerne være Medhjælpere i deres Glæde, saa Gerningen lykkes Frelseren med mange Sjæle.”

Zimmermann skriver, at der næppe fandtes nogle, som ikke var overbevist om sandheden.¹²

Skjern bliver centrum for den herrnhutiske bevægelse i Vest- og Nordvestjylland. I 1790 får forsamlingen i Skjern status af et societet.¹³ Det betyder i brødremenighedens organisation, at 1) der bor en emissær i Skjern, 2) at der er en relativ stor forsamling, og 3) at Skjern er udgangspunkt for virksomheden i et større område. I Jylland var der ud over Christiansfeldt og Skjern kun Burkal, der havde status af et societet. Fra Skjern havde emissærerne længere rejser til Nordvest- og Midtjylland og til Fyn.

Folk sluttede sig ikke til Brødremenigheden i hundredvis! Måske var der vakte, der ikke direkte sluttede sig til Brødremenigheden, og derfor ikke tæller med i emissærernes indberetninger, hvor de oplyser om, hvor mange, der sluttede sig til brødremenighedens forsamling i Skjern:

1797-99: 30 gifte og 10 ugifte + 30 fra omegnssognene. Det antyder, at der har været en tilbagegang. For i Berings sidste år, var næsten alle blevet overbevist af sandheden. 1801: 46. I Stauning 13. 1814: 58.

Zimmermanns efterfølger var Jens Jacobsen. Han kom hertil fra Burkal. Han var emissær i Skjern 1795-1815. Storgaard Pedersen gengiver et uddrag af Jacobsens indberetning fra 1801. Der var der i Ringkøbing Amt 483 personer, der sluttede sig til Brødremenigheden og i hele det øvrige

¹² Storgaard Pedersen. *Hardsyssels Aarbog* 1910, 127

¹³ Storgaard Pedersen. *Hardsyssels Aarbog* 1910, 126

Jylland 351 personer, der sluttede sig til Brødremenigheden.¹⁴ I årene 1810-15 beretter Jacobsen om en manglende tilgang.

Jens Jacobsens efterfølger som emissær blev Franz Lund. Han havde ikke Jakobsens begavelse, men han fik i sit lange virke fra 1815-1846 stor betydning for Brødremenigheden i Skjern og Nordvestjylland. I oktober 1815 fortsætter han Jacobsens beretning om tilbagegang for Brødremenigheden. Han skriver, at nogle af de tidligere vakte havde forladt ”den gode vej”.¹⁵ Der kommer dog igen en lille fremgang. 1819-25 er der omkring 35 nyvakte i Skjern og omegn. I 1825 bliver den lille forsamlingssal udvidet:

*”Tre hidtil lerklinede Fag grundmuredes, hvorved Huset, der i alt omfattede 8 Fag, blev rummeligere indvendig.”*¹⁶

I 1829 foretog Franz Lund en længere rejse på Fyn og i Jylland. Vistnok det meste af rejsen sammen med Larsen Skræppenborg.¹⁷ De besøgte bl.a. Lønborg, Hemmet, Bork og Nr. Nebel sogne, som på dette tidlige tidspunkt har haft forbindelse med Brødremenigheden. Kaalund var præst i Hemmet. Sognepræsten i Skjern, M. Thygesen (1793-1827), som også var provst, kom ”til en bedre erkendelse”, og da han i 1821 blev alvorligt syg, tilkaldte han Franz Lund, der blev hans sjælesørger. Det gentog sig året efter. Da blev præstens helbredstilstand bedre efter Lunds forbøn.

Trods udvidelsen af salen var der stilstand, om ikke direkte tilbagegang, i antallet af medlemmer. I 1842 havde brødremenigheden 50 medlemmer, men til forsamlingerne kom der sjældent mere end 20.

Der gik en ny vækkelse over Skjern. Lund skriver, at i året 1843 var Ånden blevet udgydt i mange hjerter i Skjern. I 1843 sluttede 61 vakte sig til societetet, så medlemstallet kom op på 111 personer. Nu var der pladsmangel i den udvidede forsamlingssal.

Da herredsfoged Jansen i 1845 udstedte forbud mod Brødremenighedens forsamlinger i Skjern, fik han tilsendt en anmodning om at forbuddet måtte blive ophævet. Adressen var underskrevet af 68 mænd. På den tid var der i sognet 169 familier. Det siger noget om, hvor stærkt Brødremenigheden stod i sognet i disse år.¹⁸

14 Storgaard Pedersen. *Hardsyssels Aarbog* 1910: 128-131

15 Pontoppidan Tyssen. *Vækkelsernes frembrud* V, 40

16 Pontoppidan Tyssen. *Vækkelsernes frembrud* V, 39

17 Ole Peder Holm Larsen, som efter hans gård blev kendt som Larsen Skræppenborg, blev født 1801. Han fik som ung forbindelse med folk, der hørte til Brødremenigheden på Vestfyn. Han blev en afholdt prædikant i de gudelige forsamlinger. Senere sluttede han sig til den grundtvigske bevægelse

18 L. Petersen. *To hundrede Aars trosliv*, 77-78

Skjern-egnens kontakt til De gudelige Forsamlinger på Struer-egnen

På Skjern-egnen kom der af og til prædikanter, der havde hjemme i de gudelige forsamlinger: Iver Viftrup, Jens Maarbjerg, Chresten Sørensen og Anders Stubkjær.

Den vækkelse, der kort efter Brødremenighedens nedgangsperioden gik over Skjern i disse år, var ikke kun en frugt af Brødremenighedens virke, men også af de prædikanter virksomhed, der hørte til i de såkaldte Gudelige Forsamlinger.

Franz Lund havde, som omtalt, på sine mange rejser til de små brødremenighedssamfund også besøgt folk på Struer-egnen, der hørte til de gudelige forsamlinger der på egnen. Disse folk fik Lund et godt forhold til. Han inviterede folk fra de gudelige forsamlinger nord på til Skjern, hvor deres ledere talte i kredsen, der var tilknyttet Brødremenigheden. Folkene nord fra blev godt godt modtaget. Et eksempel på de nære forbindelser, der blev etableret, var, at emissær Franz Lunds tjenestepige, som kom fra Fousing, fik besøg af sin bror, Chresten Sørensen (f. 1810). Han deltog i møderne i Brødremenighedens sal. I 1842 talte han ved et møde hos gårdejer Peder Smedegaard. Tjenestepigens anden bror, Jens Sørensen og Jens Maarbjerg, Sahl talte også forsamlinger i Skjern. Franz Lund indbød også Iver Viftrup til at tale i Skjern.

Iver Pedersen Viftrup 1793- 1878¹⁹

Iver Viftrup var den ledende skikkelse i de gudelige forsamlinger. Han kom fra Hanbjerg ved Struer. Da han var blevet omvendt tænkte han, at nu skulle han til at holde Guds lov. Han siger det selv sådan:

”Vil du være en kristen, så skal du gør dette og hint ... jeg blev så udmattet, at jeg kunne slet ikke mere.”

De mænd, der hjalp Iver Viftrup til evangelisk frihed, var bl.a. Peder Larsen Skræppenborg, Chr. Sørensen, Jens Maarbjerg og brødremenighedens emissær Franz Lund. Viftrup læste Luthers huspostil, Scrivers Sjæleskat, Arndts Den sande Kristendom og Kingos og Brorsons salmer. Iver Viftrup blev brugt som taler ved de gudelige forsamlinger i store dele af Jylland. Jens Abildtrup giver en fælles beskrivelse af Viftrups og Jens Maarbjergs forkyndelse:

Han var ikke vidtspændende og dybsindig, men han holdt sig til Centrum, det, der for ham er det centrale, og det er bestandig Evangeliet om Jesu Død og Blod. Derom vidnede han ikke i mange fagre Ord eller med glimrende Fremtræden, men ud af et fyldt

19 Jeg henviser til biografien: *Jens Abildtrup. Iver Viftrup. En Lægprædikant fra de Gudelige Forsamlingers Tid*

*og varmt Hjerte og en inderlig og ydmyg Tro.*²⁰

Indremissionær Julius Dahlstrøm bebrejdede Viftrup - og andre fra Struer-egnen - at der manglede orden og sammenhæng i deres tale. Men Viftrup henviste til, at disciplene ikke skulle bekymre sig for, hvad de skulle sige, for det skulle gives dem af Ånden i samme time.²¹

I 1843 var Iver Viftrup flere gange i Skjern. Han besøgte sammen med Chr. Sørensen og tjenestekarl Niels Jacobsen Peder og Laust Smedegaard. Jens Abildtrup skriver i bogen om Iver Viftrup, at

*”den forkyndelse, der lød i de gudelige forsamlinger, var stærkt enspræget og afveg i det hele taget ikke meget fra den herrnhutiske. Den var udpræget evangelisk”.*²²

Folkene fra de gudelige forsamlinger blev også udsat for herredsfogedens chikanerier. En forsamling, som blev holdt hos gårdejer Mikkell Nielsen i Ganer, var foruden til sognepræsten også blevet anmeldt til herredsfogeden. Han anlagde sag imod talerne til trods for at mødet var anmeldt hos sognepræsten. Mødet blev ledet af Jens Maarbjergh, Jens Cortsen og J. C. Sørensen. De blev alle idømt bødestraf.

I efteråret 1843 fik Peder og Laust Smedegaard besøg af en flok fra Fousing og Resen, bl.a. Chr. Sørensen og Iver Viftrup. Chr. Sørensen og Viftrup holdt møde hos Jacob Sørensen Fiskbæk. De kom i forhør, og der blev rejst tiltale imod dem.

I sommeren 1844 havde Laust og Peder Smedegaard inviteret Peder Larsen Skræppenborg til Skjern for at holde forsamling. Jens Maarbjergh, Sahl ledede sammen med andre juni 1843 en forsamling med 100 deltagere hos Mikkell Nielsen, Ganer. Chr. Westerbye (Kræ Idom) ledede i 1843 en forsamling hos Jesper Green.²³ Han havde i 1843 forsamling hos Jesper Green (Pedersen, 63). Peder Larsen Skræppenborg havde holdt en forsamling i Skjern i 1844 Han var blevet indbudt af Peder og Laust Smedegaard.²⁴

Modgang - Brødremenigheden nedlægges

I 1842 kom der en ny herredsfoged, H. B. Jansen, til Bølling Nørre Herred. Han var stærk modstander af vækkelserne. Han greb ind mod tilrejsende prædikanter, men også mod Brødremenigheden i Skjern. De forsamlinger, der lededes af Lund, fik i første omgang lov til at

20 Iver Viftrup, *Hardsyssels Aarbog* 1910, 139, 50

21 Iver Viftrup, 50-51

22 Iver Viftrup, 49-50

23 Pontoppidan Thyssen. *Vækkelsernes frembrud* V, 252

24 Pontoppidan Thyssen. *Vækkelsernes frembrud* V, 255

fortsætte. Men der blev foretaget arrestationer og ført retssager mod Lund. Lund fik støtte af sognepræsten i Skjern, Jordan. Men Lund var nu blevet gammel og træt. I 1846 søgte han efter 31 års virke i Skjern sin afsked for at rejse til Christiansfeld. Det benyttede herredsfogeden til at få lagt forbud mod at ansætte en ny emissær. Deri fik han støtte af biskop Tage Müller. Det fik altså til følge, at den emissærstilling, som Brødremenigheden havde haft i Skjern i 65 år, nu blev nedlagt. Som følge af dette blev mødesalen også nedlagt.

Boyle Christensen fra Hemmet efterfulgte Lund som emissær. Hans virke var kort og af uofficiel karakter. I 1846 kunne der være deltagere fra 6 sogne. Skjern blev samlingspunkt for de vakte fra de omliggende sogne. Senere blev Skjern samlingssted for dem, der sluttede sig til LM og ELM.

Tiden efter 1846

Franz Lund havde rejst meget op til Struer-egnen, hvorved der, som omtalt, var blevet etableret kontakt til de gudelige forsamlinger dér. De blev kaldt ”De hellige Nordboere”. Forbindelse nord på blev ved at bestå, efter at Brødremenigheden som societet i 1846 var blevet nedlagt. I 1850'erne kom bl.a. Iver Viftrup, Peder Skræppenborg og Julius Dahlstrøm til Skjern. Dahlstrøm kom senere til at volde mange problemer i Skjern. Brødremenigheden blev kendt blandt vækkelsesfolket nordpå og vandt deres tillid.

Som Viftrup, Stubkjær og andre fra de gudelige forsamlinger havde Peder og Laust Smedegaard også deres åndelige ballast fra Luther, Schriver, Arndt, Brorsons og Kingos salmer. Derfor følte ”Nordboernes” kristendomsforståelse ikke fremmed for de gamle herrnhutere i Skjern. Der skete i disse årtier en sammensmeltning af herrnhutismen og forkyndelsen i de gudelige forsamlinger. Storgaard Pedersen skriver:

”Der var næppe nogen Væsensforskel mellem forkyndelsen, som den førtes frem i disse gudelige Forsamlinger og blandt dem, der sluttede sig til Brødremenigheden. Hvor der fandtes bevidst Kristenliv, blev der ikke lagt an paa at sætte skel. Brødremenigheden i Skjern kaldte Iver Pedersen [Viftrup] ”Broder” og han regnede sig vel ogsaa med til deres Kreds.”²⁵

Det er dog klart, at ”Skjern-folkene” havde deres særlige herrnhutiske præg. Det er f. eks. Anders Stubkjær helt klar over. De læste af Brødremenighedens opbyggelseslitteratur, som de havde fået

25 Storgaard Pedersen. *Brødremenighedens virke i Hardsyssel*. Hardsyssels Aarbog 1923,139

gennem Franz Lund og udsendingene fra Christiansfeld.²⁶ De sang også fra N. J. Holms sangbog ”Pilgrimsharpen”. Efter at Brødremenigheden i Skjern var ophørt som en societet og mødesalen var blevet nedlagt, blev Peder og Laust Smedegaard uofficielle ledere af forsamlingerne.

Peder og Laust Smedegaard uofficielle ledere af forsamlingerne i Skjern

Peder var kommet til tro gennem Brødremenighedens virke. Peder beskrives som en mild og kærlig kristen. Ved Peders vidnesbyrd kom hans søsters mand, Laust Smedegaard, til tro. Han var af natur mere tung og lovpræget.

Efter at Brødremenigheden som societet var blevet nedlagt, rejste de to svogre op til ”Nordboerne” på Struerkanten og til andre egne i Jylland for at tale ved de gudelige forsamlinger.²⁷ I 1850'erne er der tilbagegang i arbejdet i Skjern. Der er ikke mange, der besøger forsamlingerne. Laust og Peder Smedegaard var blevet ledere af det åndelige liv og tog vare på arven fra Brødremenigheden. Folk syntes, at møderne under Laust og Peder Smedegaards lederskab var lange og trættende. De blev taget ilde op af dem.

Peder Skaarup Pedersen (Peder Smedegaard) døde 12. juli 1892 i Vejlen, Skjern 88 år. Han blev stamfar til slægten på Mølgaard i Hanning og Storgaard i Sædding, der efter splittelsen omkring 1890 sluttede sig til ELM.²⁸

Laurids Lauridsen, (Laust Smedegaard) døde 1877 i Øster Smedegaard, Skjern 89 år. Han reserverede sig på sine gamle dage over for LM. Han syntes, at nogle af LMs folk var selvsikre og hovmodige. Der blev skrevet en nekrolog over ham i *Indre Missions Tidende*.²⁹

Vækkelsen i Brødremenigheden på Skjern-egnen i 1860'erne

Nok var Brødremenigheden i Skjern som societet blevet nedlagt, men i 1860'erne gik der en ny vækkelse over egnen. I vinteren 1864-1865 boede emissær Grønfeld fra Christiansfeld i længere tid i Skjern. Hans forlovede havde familiemæssige relationer til Skjern. ”Grønfeld gik en del omkring til Folk og talte med dem om deres Stilling til Guds Rige.”³⁰

Andre udsendinge fra Christiansfeld var Peter Trivers, som i flere år kom til Skjernegnen en

26 L. Petersen. *To hundrede Aars Trosliv*, 27

27 Götzsche, *Livserindringer*, 64; *To hundrede Aars trosliv*, 88f. Mere om Laust Smedegaard ved Møllers besøg i Skjern.

28 Oplysninger om Peder Smedegaard er marts 2021 venligst tilsendt mig af Jens Lodahl, som er oldebarn af Peder Smedegaard.

29 Om Laust og Peder Smedegaard: L. Petersen, *To hundrede Aars Trosliv*, 79 og 88-91

30 *To hundrede Aars Trosliv*, 83-86; *Dansk præste og sognehistorie*, Ribe Stift 569f

månedes tid om sommeren og Kristoffer Hansen. Det nye åndelige liv, forstærkede den gamle forbindelse til Brødremenigheden. Der var i disse år en del familier, der var søgende, som kom til tro. Mange af dem møder vi senere i LM.

I disse år blev der holdt større møder, som folk fra nabosognene sluttede op om. Man kan vel sige, disse møder var en slags forløber for LMs og ELMs store årsmøder!

Christian Jensen Holm 1837-1915³¹

En af Brødremenighedens udsendinge var Chr. Jensen Holm. Han virkede i Skjern en hel vinter. Chr. Holm var født i Vamdrup. Han kom som helt ung til et møde i Brødremenigheden i Christiansfeld. Det blev anledningen til hans omvendelse. Han flyttede til Christiansfeld, hvor han fik en opgave ved menighedens drengeskole

Holm blev i 1862 elev på Det danske Missionsselskabs missionsskole i København men henblik på at blive missionær.³² Af helbredsmæssige grunde måtte han i 1863 stoppe på missionsskolen. Efter at han var vendt hjem fra missionsskolen, blev han ansat som kolportør for Brødremenigheden. I 1864 var han soldat i Den anden slesvigske Krig. Efter krigen genoptog han kolportørvirksomheden. På sine kolportørrejser kom han langt omkring, bl.a. til Ølgod, hvor han mødte den pige, Maren, der blev hans kone. De blev gift i 1865.

Chr. Holm beskriver Ølgod sogn som en åndelig død egn. Han savnede kristne venner at læse og tale sammen med om Guds ord. Der var dog nogle få, han kunne regne som sine kristne venner, bl.a. de to brødre Mathias og Andras Chr. Nissen. I 1862 havde de købt Ølgod sogns største gård, Lindbjerggaard. De kom fra Burkal sogn i Sønderjylland. Deres hjem og familie havde tilknytning til Christiansfeld. De havde altså samme åndelige baggrund som Chr. Holm. I 1866 købte han efter opfordring af brødrene Nissen en gård i Grønfelt, som lå et par kilometer nordvest for Ølgod by. Gården er den dag i dag i slægtens eje.

Chr. Holms virke i Skjern kan have været vinteren 1864-65 eller 1865-66, inden han købte gården i Grønfelt. Måske har hans virke i Skjern bestået i, at han opholdt sig i Skjern nogle dage ad gangen og ellers rejste frem og tilbage. Det er kun LMs blad, *Juleneget* og L. Petersen, der beretter

³¹Der henvises til en værdifuld beretning om Chr. Holm og hans slægt af et oldebarn, Mogens Mogensen. Beretningen er udateret. Den er duplikeret og opbevares i ringbind

³²Oprettet i 1862 af Det danske Missionsselskab. Skolen blev nedlagt i 1870. Afhandling af Peter Olsen: *Danske Missionsskoler før 1978*. Ebbe Kaas var i besiddelse af artiklen, som senere blev bragt i *Budskabet*

om Chr. Holms virke på Skjern-egnen.³³

Jeg vender tilbage til Chr. Holm i forbindelse med LMs etablering af et ydre missions arbejde. Møllers første besøg på Skjern-egnen i 1871 skal ses og forstås på baggrund af den vækkelse og åndelige fornyelse, der få år forinden under medvirken af Laust og Peder Smedegaard og Brødremenighedens udsendinge havde været på egnen.

Indre Mission på Skjern-egnen

Det åndelige liv, som det udfoldede sig i de gudelige forsamlinger, gled først i 1860'erne efterhånden over i den nye *Indre Mission*.

Men Indre Missions indgang i på Skjern-egnen blev ikke så let. De gamle forsamlingsfolk i Skjern, blandt dem de to svogre, Laust og Peder Smedegaard, var bange for, at Indre Missions udsendinge, Anders Stubkjær og Julius Dahlstrøm var grundtvigsk påvirkede.³⁴ Anders Stubkjær og Julius Dahlstrøm fik tilknytning til IM gennem Vilhelm Becks og Johs. Clausens Jyllandsrejser i 1862 og 1863. Beck besøgte senere Skjern i 1871. Det var samme år, som Møller første gang kom til Skjern!

Den nyeangeliske litteratur

Det var gennem IMs missionær og kolportør, Julius Dahlstrøm, de vakte i Vestjylland blev gjort kendt med Rosenius' skrifter. Dahlstrøm blev en meget virksom kolportør for IM i Vest-og Midtjylland. Han kolportererede bl.a. det norske månedsblad *Budbæreren*, som udkom fra 1858 og de følgende år. Dette blad indeholdt overvejende stykker af Rosenius. Bladet blev læst af Iver Viftrup og Jens Maarbjerger. Dahlstrøm solgte også Rosenius' skrifter, som de begyndte at blive udgivet i *Hemmeligheder i Lov og Evangelium*, oversat af Chr. Møller. Dahlstrøm, udtalte sig meget rosende om Rosenius' skrifter.³⁵

Rosenius' skrifter blev læst med glæde af vækkelsesfolket. Omtrent samtidig kom Møllers blad *Budskab fra Naadens Rige* til Vestjylland. En mand, der sluttede sig til LM i København, sendte sammen med andre skrifter bladet til sin gamle mor. Hun sørgede for, at bladet blev læst af mange

33 *Juleneget* 1924; *To hundrede Aars Trosliv*, 85

34 Stubkjær. *Nogle Oplevelser*, 156;

35 Her henvises til Kurt E. Larsen artikel "Nyeangelisk indflydelse i Indre Mission og nærtstående foreninger i dansk kirkeliv ca. 1830 – 1960" i antologien *Rosenius i Danmark*. LM 1868-1918, 120

andre.³⁶

Anders Stubkjær 1824-1902

Anders Stubkjær boede fra 1893 til sin død i 1902 i Holstebro. Efter sin omvendelse sluttede Stubkjær sig omkring 1850 til i kredsene omkring de gudelige forsamlinger i Vest- og Midtjylland. De var rene *lægmandsbevægelser*. I disse kredse kom Stubkjær til at virke sammen med bl. a. Iver Viftrup.³⁷

I 1859 kommer der en ny præst, Adam Bülow, til Stubkjærs sogn, Bording. Her mødte Stubkjær for første gang en præst, der efter hans mening forkyndte Guds ord. Mange fra de gudelige forsamlinger på egnen sluttede op om Bülow. Stubkjær blev Bülows medarbejder i de forsamlinger, han holdt dér på egnen.

I 1862 tager Bech på sin første rejse til Jylland og til Hammerum Herred. Året efter rejser Johs. Clausen til Jylland,³⁸ Det var gennem disse rejser, IM fik kontakt med Anders Stubkjær³⁹ og de gudelige forsamlinger i Jylland og sognepræsten i Bording, Adam Bülow.

På Bülows foranledning og anbefaling bliver Stubkjær i 1864 antaget som missionær for IM. I en anbefalingsskrivelse står der, at Stubkjær

"har sluttet sig til "Kirkelig Forening for den Indre Mission i Danmark. ".⁴⁰

I oktober-november 1865 foretog Beck og Johs. Clausen igen en rejse til Jylland. Her gjorde de ophold hos Stubkjær og Bülow i Bording, hvor de lærte hinanden bedre at kende. I 1869 kommer Stubkjær med i IMs hovedbestyrelse.

Hos nogle i de gudelige forsamlinger vakte det en vis reservation og bekymring, at Stubkjær nu sluttede sig til en bevægelse, der var præget af præster. Stubkjær indså selv risikoen for, at nogle af de gamle i vækkelsen ville blive bange for hans skridt over i IM. Men Stubkjær var blevet overbevist om, at det var vigtigt at have præster med i arbejdet. Det skulle legitimere, at vækkelsesbevægelsen ikke var noget sekterisk. Præsterne i IM kunne nok forårsage, at der var døre hos folk i vækkelsen, der blev lukket, men de kunne også åbne andre døre. I den forbindelse skal det bemærkes, at Stubkjær mente, at Skjern-folkene anså det for en fordel, at Rosenius ikke var præst.

Stubkjær læste Luther og det var vigtigt for ham at være luthersk. Han lagde vægt på

36 LM 1868-1918, 121. Det er ikke lykkedes at finde ud af, hvem denne kvinde var

37 Holt. *Kirkelig forening for den Indre Mission*, 350-359

38 Holt, 318

39 Stubkjær udtrykker sig sådan: "...mig, der var traadt i Forbindelse med Indre Mission." *Nogle Oplevelser*, 155

40 Holt, 362-363

sakramenterne, dåb og nadver – nok lidt mere end de gjorde i de gudelige forsamlinger på Struer-egnen, der til en vis grad var herrnhutisk påvirkede.

Der er noget, der tyder på, at Stubkjær ikke havde sin forståelse af dåben, genfødsel og forsagelse fra de gamle gudelige forsamlinger, men her var blevet påvirket af Beck.⁴¹ Vi har ikke nedskrevne prædikener af Viftrup, Maarbjergh og andre i de forsamlinger på Struer-egnen. Men i deres biografier møder vi ikke Stubkjærs opfattelse af dåben og forsagelsen. De talte som sagt også uden problemer i de herrnhutisk prægede forsamlinger i Skjern. Ligesom Franz Lund i sin forkyndelse hos ”nordboerne” ikke blev modsagt. Stubkjær er opmærksom på, at der var en forskel i forkyndelsen i Skjern og i de midtjyske forsamlinger. I Stubkjærs erindringer, der selvsagt er retrospektive og kan være præget af en ubevidst efterrationalisering, skriver han om

*”... vore gamle Venner i Skjern og Omegn. En hel Del af disse havde jo deres Vækkelse fra Herrnhuterne i Kristiansfeldt, som ikke prædikede saaledes om Daaben som Luther og Indre Mission. Igenfødselen i Daaben nægtedes ikke, men deres Mening var dog, at det var Genfødselen ved Omvendelsen det kom an paa”.*⁴²

Stubkjær var overbevist om at, han i det stykke, i modsætning til folkene i Skjern, var på solid luthersk grund.

Der var også et problem med hensyn til forsagelsen. I Skjern sagde man, at de ikke af et helt og rent hjerte kunne forsage. Dertil er vor syndige natur for stærk. Forsagelsen måtte og kunne aldrig være en betingelse for nåden.⁴³ Stubkjær mente, at hvis vi ikke kan forsage, kan vi heller ikke tro. Dette stod i modsætning til nyeangelismen. Stubkjær skriver i sine erindringer om vennerne på Skjernegnen:

”Men uagtet alle de lyse Udsigter, som vi nu over al Forventning havde faaet, saa formaaede vi dog ikke at fjerne Mistanken fra vore gamle Venner i Skjern og Omegn. En Del af disse havde jo deres vækkelse fra Herrnhuterne i Kristiansfeldt, som ikke prædikede saaledes om Daaben som Luther og Indre Mission. Igenfødselen i Daaben nægtedes ikke, men deres Mening var dog, at det var Genfødselen ved Omvendelsen, det kom an paa. Skønt vi mente, at vi havde saa vægtige og stærke Argumenter fra Skriften og Reformatorerne, at de maatte give os Ret, saa endte det dog med – paa faa

41 Kurt E. Larsen beskriver i sin ph.d. afhandling Becks dåbssyn, Vilhelm Beck, kirken og den indre mission, 30-56

42 Stubkjær. *Nogle Oplevelser*, 157

43 Chr. Møllers bog om forsagelsen: *Er Daabspagten Veien til Himlen, eller er Kristus Veien* udkom i 1867 under pseudonymet Anti-diabolos

*Undtagelser nær – at vi maatte skilles.*⁴⁴

Stubkjær medgiver dog, at der er forskel på forførte og forførere. Hvem forføreren i den aktuelle situation er, var Stubkjær vist ikke i tvivl om. Chr. Møller var forfører.⁴⁵

Stubkjær er afgjort i sin afvisning af LM og Chr. Møller. Ved et møde i Skjern, måske i 1872 – året efter at Møller havde været der – talte Stubkjær i præstegården. Stubkjær tog udgangspunkt i 2. Tim, 4,14, hvor Timoteus skriver om smeden Alexander, som har voldt ham meget ondt. Det lå lige for at overføre det på Chr. Møller, som var smed af profession. En af Stubkjærs gamle soldaterkammerater, var til stede ved mødet. Han bad Stubkjær om at blive fri for den slags. Men Stubkjær fortsatte uanfægtet. Det hele resulterede i, at halvdelen af forsamlingen brød op og forlod mødet.⁴⁶

Harald Julius Dahlstrøm 1835 -1919

I Vestjylland var Julius Dahlstrøm oprindelig en afholdt missionær. Søren Kr. Winther (missionær Jens Michael Winthers far), som senere sluttede sig til LM, betragtede Dahlstrøm som ven.⁴⁷ Man var glad for at få Dahlstrøms besøg. Man sagde om ham, at ”han sang så godt!”⁴⁸

Rosenius skrifter kom, som omtalt, første gang til Vestjylland gennem Dahlstrøm, men han endte med i Vestjylland at blive den førende i angrebet mod Møller. Når man læser om Julius Dahlstrøm får man billedet af en temperamentsfuld person, Lidt kantet og med markante meninger. Julius Dahlstrøm var som omtalt en del af de gudelige forsamlinger på Strueregnen Han fik forbindelse med Indre Mission, da han mødte Johs. Clausen på hans Jyllandsrejse i 1863. Dahlstrøm trådte i IMs tjeneste samme år.⁴⁹ I februar 1864 blev Dahlstrøm sammen med A. Wippert af IM ansat til at uddele skrifter og bøger til soldaterne i stillingerne på Dybbøl Banke. Når der var lejlighed til det, kunne de også tale med soldaterne om Jesus og troen.⁵⁰

I sin bog om V. Beck *Guds knaldepisk* beskriver Egon Clausen Dahlstrøm i forbindelse med hans tjeneste som kolportør ved fronten i Dybbøl i 1864: ”...en vidunderlig, begavet mand, alvorlig, kærlig og barnlig, med stor dygtighed til at udlægge Skriften.” Dahlstrøm blev sammen med sin kolportørkollegaen, Wippert, taget til fange af preusserne.

44 Stubkjær. *Nogle Oplevelser*, 157f

45 Stubkjær. *Nogle Oplevelser*, 159

46 *To hundrede Aars Trosliv*, 97. Oprinnet virker til at være velbevidnet

47 - og noget faldt i god jord!, 78

48 *To hundrede Aars Trosliv*, 83

49 Holt, 300

50 Paul Holt. *Kirkelig forening for den Indre Mission i Danmark*, 323

Efter krigen blev Dahlstrøm ansat til at gøre tjeneste i IMs arbejde i København. I IM-sammenhæng voldte han problemer i forbindelse med et møde for kolportører. Dahlstrøm ville have en kolportør udelukket fra at deltage i mødet, fordi han var for ”lærd”. Dahlstrøm måtte dog bøje sig for Beck, som ikke ville udelukke den pågældende kolportør.⁵¹ I 1884 fratrådte Dahlstrøm tjenesten som missionær og rejste til Amerika.⁵²

Tiden inden Møllers ankomst til Vestjylland

I 1867 udgav Møller under pseudonymet Anti-diabolos et skrift på 57 sider med titlen: *Er Daabspagten Veien til Himlen eller er Kristus Veien?* Med undertitlen: forsøgt besvaret med Guds Ord til salighedssøgende Sjæles Tjeneste.⁵³ Anledningen til Møllers skrift var, at den almindelige opfattelse var, at forsagelsen og troen er en betingelse for at få del i frelsen⁵⁴ (1.11. 12. 40). Møller har et sjælesørgerisk anliggende med sin bog. Det udtrykkes klart i følgende længere citat:

”En sjette forkynder sine Tilhørere fra Prædikestolen: ”Naar Tvivl, Mismodighed og Tungsindighed kommer over mig og knuger mig – veed I saa, hvad jeg gjør? Jeg siger: Jeg forsager Djævelen og alle hans Gjerninger og alt hans Væsen, jeg troer” etc. og giver dem det Raad at gjøre ligesaa... Men hvad er nu alt dette, hvorledes stemmer det med Forsoningens Raad og med Guds aabenbarede Ord om os faldne Mennesker og hans store Plan til vor Frelse? Det er jo klart, at det her fremsatte og den iblandt os almindelig gængse Lære stemmer aldeles overeens i at fremstille Guds Naade saaledes, at den aldeles ikke kan opnaaes af nogen Synder uden et – og det et ganske betydeligt – Arbejde af ham selv, nemlig Forsagelse af Djævelen og alle hans Gjerninger og alt hans væsen og Tro efter Daabspagtens Lydelse, hvilket er at omgjerde Guds Naade meed saadanne Bestemmelser, at den i sig selv afmægtige, ødelagte og hjælpeløse Synder, for hvem Naaden ifølge Evangelium dog egentlig er – aldeles ikke kan faae den, men maa fortvivle, og Jesus bliver da ikke, hvad hele Skriften tydelig udgiver ham for at være, nemlig en heel Frelser for heel fortabte Syndere, som han jo selv udtrykkelig siger: ”Menneskens Søn er kommet for at søge og frelse det Fortabte.”⁵⁵

51 Holt, 413-414

52 Ifølge brev af 8. maj 1881 fra provst N.W. Rohde til Beck skulle Dahlstrøm være blevet afskediget af Indre Mission. Holt, 434-435; LM 50, 125

53 Kjøbenhavn 1867. C. G. Iversens Boghandel

54 Således Anders Stubkjær, som vi har omtalt

55 *Er Daabspagten Veien...*, 13

Det er lige ulykkeligt, enten Sjæle see paa deres egen Tro i stedet for på Jesu Blod og Guds Forkyndelse derom, eller de see paa noget Andet”.⁵⁶

Møller kommer også ind på skriftebønnen, hvor det lyder: ”Eder, som oprigtig angre Eders Synder, have en levende Tro paa Guds Naade i Kristo Jesu og et godt Forsæt. At I herefter ville føre et helligt Levnet ... Eder tilsiges Syndernes Forladelse.” I denne skriftebøn sættes der en ”Bom for alt Evangelium.” Det er vist, at en levende Kristen som Frugt af sin Forening med Frelseren, ved sin ”Delagtighed i den guddommelige Natur” efter dette sit nye Sind forsager Djævelen med hans Væsen, men som Betingelser for Guds Naades Tilegnelse bliver alt dette en Forhindring for de aandelig fattige Sjæle og en Anledning til Sikkerhed for de Ubodfærdige.”⁵⁷ Møller er klar over, at hans skrift vil vække kraftig modsigelse fra kredse, der vil kalde sig lutherske. Han citerer i den sammenhæng Luther, som siger, at nogle ”fare til og gøre sig af deres egen Fornuft en Tanke i Hjertet, som siger: ”Jeg troer.... Troen er en guddommelig Gjerning i os, som omvender og føder os paany af Gud...”.⁵⁸

Vores natur er, at vi ikke frygter og elsker Gud. Hvis vores frelse er betinget af vores forsagelse og tro, er vi fortabte. Guds nåde er ikke en handelsvare, som vi køber med vores tro. Vor frelse hviler ikke på vores beslutning men på Guds beslutning.

Møller drager ikke den konklusion, at når forsagelse og tro ikke er betingelse for frelsen, så har troen ingen betydning. Han skriver klart og tydeligt, at der findes ingen levende kristen uden oprigtig forsagelse og hjertelig tro, men man bliver ikke en kristen ved forsagelse og tro. En kristen bliver man kun ved at tage imod nåden i Jesus Kristus.⁵⁹ Det er Helligånden, der skaber troen. Men når det sker, ser synderen ikke sin egen forsagelse og tro.⁶⁰

Møllers skrift er – bortset fra månedsskriftet *Budskab fra Naadens Rige* – den første, selvstændige udgivelse i Danmark med et udpræget nyevangelisk præg.⁶¹ Møllers skrift blev kendt og værdsat af de vakte i Vestjylland.⁶² Men det kaldte også modsigelse. I debatten der fulgte, møder vi konflikten mellem pietisme og den herrnhutisk prægede nyevangelisme.

Advarsler mod Møller

⁵⁶ Ibid 24

⁵⁷ Ibid, 30-31

⁵⁸ Ibid 24 og 25

⁵⁹ Ibid 17

⁶⁰ Ibid, 26

⁶¹ Om Nyevangelismen henvises til bogen *Rosenius i Danmark*. ELM-forlag 2020

⁶² *IMT* 23/1871, 365 ”Betænk, hvad I gøre”

I *Indre Missions Tidende* (IMT) blev der i årene 1870 -1871 ført en kampagne, hvor man stærkt advarede mod Bornholmerne og imod Møller. Det skal vi have med som baggrund for begivenhederne omkring Møllers ankomst til Vestjylland i efteråret 1871. Vi ved ikke, hvor mange i Vestjylland, der abonnerede på IMT. Men den er i hvert fald blevet læst af Anders Stubkjær og Julius Dahlstrøm, som selv havde et indlæg i bladet. I disse indlæg og i Stubkjærs erindringer kan vi læse om de hovedindvendinger, man fra IMs side havde imod Møller:

Kort før Møllers ankomst til Vestjylland bringes der i IMT 1871 nr. 23 en artikel af Dahlstrøm med overskriften: "Betænk, hvad I gjøre". I overskriften er der en advarsel mod at slutte sig til Møller og hans forkyndelse. I artiklen finder vi ord og argumenter, som vi må formode, Dahlstrøm har benyttet sig af ved de møder og sammenkomster i Vestjylland, hvor han advarede mod Møller. Det ville have været oplagt, at Beck selv havde skrevet en omtale af Møllers bog. Men han overlod det til Dahlstrøm, som kendte forholdene dér, hvor Møller var ved at få indflydelse. Artiklen er en imødegåelse af Møllers skrift: *Er Daabspagten Veien til Himlen...* og et hæfte af William Reid med titlen *Jesu blod*. Dahlstrøm advarer i stærke ord mod Møllers skrift, som ifølge Dahlstrøm allerede var ret udbredt i Vestjylland, men som "aldrig burde læses", fordi den giver et forvirret syn på vor saligheds grund. Dahlstrøm indleder artiklen med, at han af mange brødre i Vestjylland er blevet misforstået, fordi han har advaret mod

"den skadelige Surdeig og det falske Skinvæsen, som de Herrer Kristian Møller, Trosdal, Ahnfelt m.fl. har søgt at indsmugle i vort kjære Fødeland, under navn og Skin af det rette Evangelium, hvilket er lykkedes dem altfor vel ... og det er ogsaa lykkedes dem at faa kastet Brandstof over i Vest-Jylland ved Hjælp af falske Skrifter, der ikke ere af den rette Aand og efter den "sunde Lærdom.""

Dahlstrøm opponerer mod dåbssynet i de to skrifter. Det viser, at dåbsspørgsmålet har haft en betydelig plads i striden omkring Møller og hans forkyndelse. Mod Møllers bog indvender Dahlstrøm, at

"Kristus og Daabspagten aldrig kan skilles ad, om Kristi Fødsel, Død og Opstandelse skal komme os tilgode. Hvo tør vel nægte, at Kristus i Daaben annammede os, da vi vare Vredens Børn ligesom de Andre, Hedningerne, og at vi der bleve gjenfødte til at være Guds kjære Børn i Tid og Evighed og fik ved Daabens Naade Ret til at tilegne os Syndernes Forladelse, Barneret i Himlen, Kristi Hellighed og Retfærdighed, Alt grundet på Jesu blodige Fortjeneste?"

Rosenius bruger ikke ordet ”dåbspagten”, men ellers er Dahlstrøms beskrivelse af dåbens betydning og indhold både roseniansk og luthersk. Det, som Dahlstrøm overser, er Møllers hovedanliggende, at forsagelse og tro aldrig må blive frelsesbetingelse.⁶³ I skriftet *Jesu blod* opponerer Dahlstrøm mod overskriften til et kapitel: ”Genfødsel ved Jesu blod”. Dahlstrøm skriver:

”Vi maa ikke glemme, at hvor dejligt det end er at høre om Jesu Blod, der er vor Løsesum i Himlen, saa grueligt er det, naar der bliver talt paa en falsk maade derom, selv om det kun seer ud som ”en liden Surdejg.”

Dahlstrøms anliggende er, at understrege, at der sker en genfødsel i dåben. Hvis det ikke er klart for os ”bliver Kristi Daab, vor Barnedaab ikke mere end Daaben er for Baptisterne ”en Lydighed mod Herren.”” Dahlstrøm er i sin berettigede iver for at fastholde genfødslen i dåben tæt på at afvise Ordets (evangeliet om Jesu blod) genfødsende kraft.

Dahlstrøm får ikke rigtig fat i Møllers – og Rosenius’ – hovedanliggende: Vi må og kan ikke bygge vores barnekår hos Gud og vores frelsesvished på vores forsagelse og tro. Vores forsagelse og tro er alt for ubestandig. Vores frelse hviler alene på det, troen griber om: Kristus og hans gerning for os. Dahlstrøm er klar over, at det, der skiller ham fra Møller, Reid og Rosenius, er kravet om dåbsvilkåret, som er forsagelsen og troen. Han skriver i samme artikel om Rosenius:

”Rosenius har ganske sikkert været en sand og ærlig tro Herrens Tjener her paa Jord, og jeg tvivler ikke om, at han jop nu hviler hos og i Gud, fra sit Arbejde. Hans Skrifter er dybe og opbyggelige, men derover maa man ikke glemme, at Rosenius var et menneske... han kunde altsaa tage Fejl, og han gjorde det, da han glemte i sine Skrifter at fremhæve klart og bestemt Daabsvilkaaret, Forsagelsen og Troen; derpaa har Eftersnakkere hængt sig fast og udgivet sig for at være enige med Rosenius; og jeg er vis paa, at Rosenius slet ikke vilde være enig med disse Folk, om han endnu levede”.

Hvorfor kommer anmeldelsen af Møllers bog først i IMT fire år efter at bogen er udkommet? Der er sikkert flere grunde:

1. Det er først omkring 1870, at Beck og IM bliver klar over, at Chr. Møller og Bornholmerne/Luthersk Missionsforening er en bevægelse, man er nødt til at forholde sig til. Luthersk Missionsforening kan blive en konkurrent til Indre Mission. Møller vinder indflydelse i Vestjylland gennem *Budskab fra Nådens Rige* og skriftet *Er Daabspagten Veien til Himlen eller er Kristus Veien?*

63 *Er Daabspagten Veien...*, 1

2. Selvom Dahlstrøm kolportererede Rosenius' skrifter, gik der nogle år, før han blev opmærksom på Chr. Møller.
3. Noget kan tyde på, at Dahlstrøm og med ham andre i de gudelige forsamlinger under påvirkning af Beck har ændret syn på temaet "Den frie nåde".
4. Hvis man har kendt til Møllers planer om at rejse til Vestjylland, kan det have fremskyndet anmeldelsen.

I LMs historieskrivning berettes der om, hvordan Dahlstrøm inden Møllers ankomst advarede mod Møller. I Faster sogn boede en mand ved navn Peder Lodahl. Han havde været til et møde i Vorgod, hvor indremissionæren (det må have været Dahlstrøm) havde sagt til ham: Naar nu Chr. Møller hører, at her er noget Røre, så kommer han nok herover, men da vil vi alle som een Mand staa ham imod baade med Hænder og Fødder. Peder Lodahl svarede indremissionæren: "Jeg tror nok alligevel, at jeg ta'r imod ham i mit Hus."⁶⁴ Møller holdt faktisk møde i Peder Lodahls hjem på sin første rejse til Jylland i 1871. Denne beskrivelse falder godt sammen med Dahlstrøms eget ordvalg i artiklen:

"at I dog aldrig vil lukke Eders Øre, Hjerter og Huse op for disse Folks fine, men falske Lærdomme."

I *Indre Missions Tidende* nr. 8 1871 skriver pastor H. Bülov en længere artikel om Guds frie Naade: Vor Forsagelse og Tro. Artiklen er skrevet i tilslutning til Beck, men Bülows saglige og upolemiske tone, hjælper til at forstå, hvad hans anliggende er. Bülow skriver klart og velgørende om, at vi på ingen måde kan gøre os fortjent til nåden:

Grunden til din Salighed er – Kristus, ene Kristus. Gud udvalgte os i Kristus.....Stiller vi nu i mindste Maade vort eget Trosliv, vor Forsagelse og Tro, frem, som en medvirkende Del af Løsesummen, saa har vi forringet vor Frelse.....thi uden Tro er det umuligt, at behage Gud (Hebr. 11,6), men byg din Salighed paa en sikrere Grundvold, byg den paa Ypperstepræsten, som er gangen ind i Himmelen, Jesus Kristus...".

Alt dette tror jeg, Møller kunne godkende. Men i samme artikel har Bülow en passage, hvor der står:

"Derfor er sukket, Længselen, fra vor Side. [fremhævet af Bülow] Og dette Suk og denne Længsel var vistnok kun til at mærke i den Time, da Naaden skænkedes dig i Kristus, da der blev svaret Ja!" paa dine Vegne i den hellige Daab, at du forsagede og troede; ja

64 ELM Jylland 1891-1941, 15f

selv naar den voxne Hedning døbes, hvad kan han medbringe Andet end det svage Suk og den første Længsel.”

Her må Møller reservere sig. For han vil ikke vide af nogen længsel eller ja fra menneskets side. Møller taler radikalt om det naturlige menneskes fordærv og fjendskab mod Gud.

I en boganmeldelse i IMT 1871 nr. 10 af Møllers *Et Gjenmæle i Anledning af Pastor Nielsens Angreb*⁶⁵ går Beck i rette med Møllers tale om den frie nåde uden noget vilkår. Beck henviser i denne sammenhæng til Jesu ord om, at den, der ikke tror, skal fordømmes. Beck henviser til CA art. 4 og Rom 3 og 4, at vi ikke retfærdiggøres ved gerninger, men ved troen på Jesus Kristus. Troen og dermed forsagelsen er en Guds gave. Det kunne Møller sige ja til.

Beck argumenterer, at når troen og forsagelsen er Guds gave, så er det et stort evangelium. Beck opfordrer IMs venner til helt at holde op med at bruge talemåden ”den frie Naade”, for det bruges ikke i Bibelen. Det tyder på, at talen om den frie nåde på den tid havde vundet indpas i vækkelsesbevægelserne. Beck skriver videre:

”Udtrykket ”den frie Naade” er et underligt uklart udtryk, som kan indeholde den fulde Sandhed, men som nu netop bruges i den falske Læres Tjenste....lad os holde os til vor gamle bibelske Tale om ”den uforskyldte Naade”, som vor Herre Jesus har forskaffet os og tilbudt os i vor Daab paa det Vilkaar, at vi ville forsage og tro.”

Over for dette må Møller reservere sig, for til evangeliet må der aldrig knyttes krav og betingelser. Det er i den forbindelse værd at lægge mærke, at Luther i skriftet *Mod Latomus* bruger udtrykket den frie nåde.⁶⁶

I IMT 1871 nr. 21 skriver V. Beck en anmeldelse af bogen *Om den nye saakaldte ”evangeliske” Forkyndelse*, som var skrevet af præsten i Gilleleje, Chr. Nielsen. Bogen udkom i 1870. Beck forsvarer Chr. Nielsen og går i rette med Møllers tale om ”den frie nåde”, uden nogen betingelse. Beck hævder, at dåbsvilkåret nåden kun gives kun på betingelse af, at vi forsager og tror. Logikken er, at Gud ikke er nådig mod et ubodfærdigt menneske. Beck skriver i sin anmeldelse: ”De kalder sig ”evangeliske” men de har grumme lidt med evangeliet at gøre, og Luther ganske vist, om han stod midt iblandt dem, vilde fralægge sig al Makkerskab med deres Forkyndelse”.

I IMT 1871 nr. 26 bringes der et indlæg fra pastor Blume i Bording. Blume var Stubbkjærs sognepræst. Artiklen bærer overskriften ”Ogsaa en lille Advarsel”. Blumes omfattende omtale af Bornholmerne og Møllers indflydelse i Vestjylland viser, at man fra Becks side oplever LMs

⁶⁵ Udkom i Rønne 1870

⁶⁶ *Mod Latomus*, 37. Martin Luther. Skrifter i udvalg. Credo Forlag

udbredelse som en alvorlig trussel mod de kredse, der nu sluttede sig til IM. Blume omtaler Bornholmernes udsendinge som stormfugle, der varsler storm, for der er ”nye Apostle”, som bringer forvirring og splittelse ind i de vaktens kredse. Nu har de begyndt at vise sig i Vestjylland. Blume henviser til Dahlstrøms artikel i IMT for tre numre siden sit opgør med bornholmernes falske lære tager han, ligesom Dahlstrøm, udgangspunkt i Møllers skrift ”Er Daabspagten Vejen til Himlen, eller er Kristus Vejen?” Blume har set ganske rigtigt i, at hovedtanken i Møllers bog er ”den frie nåde”, eller som Blume også udtrykker det: ”Naaden uden Vilkaar”. Hvis det er sandt, at Gud ikke stiller betingelser for nåden, så er følgen den, at der indtil denne dag er blevet prædikeret falsk fra alle Danmarks prædikestole. Som vækkelsespræst havde Blume også gjort den iagttagelse, at der i hvert fald blev forkyndt falsk i mange kirker. Men hovedsagen er nu for Blume at påvise det ubibelske i at nåden gives uden betingelser – eller uden vilkår, som Blume udtrykker det:

”Kristus Jesus har lidt og er død for al Verdens Synd, har betalt for alle Menneskers Brøde, har erhvervet og vundet os alle fra Dødens og Djævelens Magt, har forsonet og stillet Guds Vrede, – men aldrig har det været prædikeret i Guds Menighed, før nu, at denne Jesu Forsoning kunde komme et Menneske til Gode, dersom der ikke i det Menneskes Sjæl var en hjertelig Attraa og Længsel efter Naaden, det er: Tro forenet med Villiens ærlige Bortvendelse fra Synden, det er; Forsagelse.... denne nye Lære om ”Naaden uden Betingelse” har forvildet Guds Børn og bragt Splid imellem de Troende.”

Blume kommer her ind på det, der var hovedsagen for Møller: Hvis vi til evangeliet om Jesu død for syndere føjer et krav om tro og forsagelse, så finder vi ikke fred. For vores tro er alt for ubeständig og skrøbelig til, at vi kan bygge vores frelse på den.

Vi må komme til Jesus – også når vi ikke kan tro. Retter vi blikket mod vores tro, så forsvinder freden, og der bliver kun fortvivlelse. Men en synder må midt i det, at han ikke kan tro, rette sit blik mod Jesus. For han døde for os, medens vi endnu var syndere.

At tale om viljens opgør med synden, har ikke bibelsk belæg for sig. Møller taler stærkt og klart om, at mennesket er død i sine overtrædelser og synder. Menneskets vilje har ikke kvalitet i sig til at forsage og overgive sig til Gud. Møller blev anklaget for, at han ikke tilskrev mennesket åndelige evner og muligheder. Men han sagde aldrig, at mennesket i syndefaldet var blevet til en djævel, som han nogle gange blev beskyldt for!

Blume forklarer senere i sin artikel, at han ikke mener, at der kræves en stor tro. Nej, troen kan

være vaklende og svag, men det, som det kommer an på er en *ærlig vilje til at tro og omvende sig*. Blume skriver: ”Og er saa Hjertet ærligt for Gud og mener det alvorligt, ja så er det Menneske et Guds barn.” Det ville Luther, Rosenius og Møller aldrig sige! For det er jo den ærlige og gode vilje, mennesket har mistet i syndefaldet. Blume – og Beck med ham – ser alt for optimistisk på menneskets åndelige muligheder. De ville være lutheranere, men Luther talte aldrig om, at det gælder om vores ærlige vilje til at tro. Den tanke forkastede Luther klart. Kun Guds nåde kan frelse et menneske.

Med disse advarsler og vækkelsen i Brødremenigheden i Vestjylland i 1860erne som bagtæppe kom Møller i efteråret 1871 på sin første rejse til Jylland.

Chr. Møllers første rejse til Vestjylland 1871

Der var fire ydre årsager til at Møller rejste til Vestjylland.

1. Den opbyggelige litteratur var af afgørende betydning for vækkelsens folk. Den gav dem åndelig afklaring og ledte til evangelisk frihed. Og den gav dem trang til yderligere afklaring og indsigt i Guds ord. Det var den kristne, evangeliske litteratur, der banede vejen for den rosenianske forkyndelse og det frisættende evangelium. Dahlstrøm solgte *Budbæreren* og Rosenius' skrifter. Møllers blad *Budskab fra Naadens Rige* kom også til Vestjylland og blev læst.
2. På et møde i Holbæk havde Møller mødt en ung mand, som han fik en god åndelig samtale med. Da den unge mand blev soldat, fik han en kammerat fra Sahl ved Struer. Han talte med sin soldaterkammerat om Jesus. Han har også fortalt om Møller, som han havde mødt i Holbæk. Det fik ham til at sende bud til sine bekendte i Sahl om, at de skulle få Møller til at komme til egnen og holde nogle møder. Der blev rettet henvendelse til Møller og at komme til Sahl. De folk, der bad Møller om at komme har sandsynligvis været folk, der hørte til kredsen omkring de gudelige forsamlinger.
3. En gammel kone, ”gamle Marie” (eller Maren?) havde en søn i København, der havde sluttet sig til Luthersk Missionsforening. Han sendte blade og skrifter, der blev udgivet af LM, til sin mor. Hun lånte disse skrifter ud til venner og bekendte.⁶⁷
4. I Hanning lidt nord for Skjern boede der en mand, der hed Jakob Degn. Han har, ligesom andre i de gamle vækkelseskredse, læst Møllers månedsblad *Budskab fra Naadens Rige*. Jakob Degn havde

⁶⁷ - og noget faldt i god jord, 82-86. Det er ikke lykkedes at opspore, hvem denne Marie eller Maren var. Hun boede sandsynligvis i Faster sogn. *LM 1868-1918*, 121-122.

skrevet til Møller flere gange for at få ham til at komme til Vestjylland og holde nogle møder.⁶⁸ Det var gennem sit blad *Budskab fra Naadens Rige*, Chr. Møller blev kendt på Skjern-egnen. På den måde var jordbunden beredt til Møllers rejse til Vestjylland.

Møller om sin første rejse til Vestjylland

Ved LMs missionshus i Skjern 25. års jubilæum i 1901 taler Møller. Han holder et foredrag om sin første rejse til Vestjylland.⁶⁹ Der er måske detaljer, hvor Møller husker forkert, men hovedlinjerne er klare nok. Møller rejste fra København tidligt om morgenen kl. 6.45 og ankom til Vinderup sent om aftenen omkring kl. 23. Han kunne benytte den nyanlagte jernbane fra Viborg til Skive (anlagt 1864) og fra Skive til Struer (anlagt 1865). I Vinderup blev han modtaget af to mænd, og han fik anvist logi hos den ene af dem. Men da de var nået frem til gården, hvor han skulle overnatte, fik han at vide, at det planlagte møde var blevet aflyst, for indremissionær Julius Dahlstrøm havde advaret dem imod, at Møllers lære var vildfarelse. Morgenen efter gik Møller til den mand, som havde taget mod ham aftenen før. Mens Møller opholdt sig dér, kom Peder Hvermose. Det var ham, der havde skrevet til Møller om at komme. Han spørger frimodigt og lige ud: ”Jeg vilde nok vide af dig, hvordan du har det med Kristus og hans Retfærdighed?” Møller svarede ham, at ”Han døde til bestemt tid for ugudelige og i ham har jeg al min retfærdighed”. Nu tog Hvermose en lille bog op af lommen og spurgte Møller, om han kendte til denne bog, hvortil Møller kunne svare, at han kendte den bog udmærket, for han havde selv skrevet den.”⁷⁰

Hvermose inviterede Møller hjem til sig for at holde møde kl. 14. Der kom mange folk. Møller prædikede over Rom 8,1-4, bl.a. om, at det, der var umuligt for loven, det gjorde Gud. Hvermose sluttede sig senere helt til LM og blev prædikant i LM. Japan-missionær, Jens Mikael Winther (1874-1970) fortæller, at han som dreng ved et møde på Skjernegnen hørte Hvermose prædike.⁷¹ Nu skulle Møller videre til Jakob Degn i Hanning. Jernbanen mellem Struer og Holstebro var blevet anlagt i 1866, men den var ikke blevet ført videre til Ringkøbing og Skjern, så fra Holstebro har Møller enten gået eller kørt med hestevogn. Måske har han kørt med en postvogn.

Der har ikke været så meget opmærksomhed om, at Møller på vejen til Hanning gjorde et ophold

68 Der foreligger breve, der viser, at man allerede i 1868 havde henvendt sig til Møller om at komme til Jylland.

69 Møllers foredrag blev bragt i *Budskab fra Naadens Rige* 1901 nr. 11. På *Ordets grund*, 35-39. Se også -og noget faldt i god jord, 13, 62.

70 Det må have været bogen *Er Daabspagten Veien til Himlen...*

71 - og noget faldt i god Jord, 78

i Nr. Omme sogn.⁷² Vi kender ikke til detaljerne omkring Møllers ophold i Nr. Omme. Klemen Jensen (1840-1904), som er født i Hover ved Nr. Omme, lærte måske Møller at kende på hans første besøg dér. Klemen Jensen blev en af LMs betydelige prædikanter. Det fortæller hans møderejser noget om. Han blev sendt på møderejse til Aarhus, og var i 1885 første gang på Bornholm. Ved splittelsen omkring 1890 sluttede han sig til ELM. Anna Kirstine og Poul Andersen, som boede i Hover, blev også vundet for Møllers frigørende forkyndelse. De havde tre piger, som blev gift og stiftede familier, som blev centrale i LM og ELM.⁷³

Da Møller kommer til Jakob Degns gård, var han ikke hjemme. Måske var det med fuldt overlæg, at han var væk, da Møller kom. Møller havde en mistanke om, at det alt sammen var efter aftale. Møller mærkede, at folk i Hanning var noget mistroiske over for ham. Konen var naturligt nok forlegen ved situationen. Hun fik det arrangeret sådan, at en mand kørte Møller til Skjern på sin høstvogn. Julius Dahlstrøm havde også været i Hanning og egnen omkring Skjern. Dér havde han advaret stærkt imod Møller.

I Skjern blev Møller henvist til en ældre mand, som havde de troendes tillid og agtelse. Møller nævner ikke hans navn. L. Pedersen skriver, at det var Laust Smedegaard.⁷⁴ Som tidligere omtalt fortsatte Peder og Laust Smedegaard Brødremenighedens virksomhed efter at huset var nedlagt og emissæren var rejst. Vi har ingen skriftlige kilder, der omtaler det, men vi må formode, at Peder og Laust Smedegaard, som de ledende i forsamlingen, i årene op til Møllers besøg har kendt til og læst Møllers *Budskabet* og skrifter af Rosenius. I hvert fald har Smedegaards godkendelse af Møller, plus dette, at *Budskab fra Naadens Rige* og Rosenius' skrifter var kendt af nogle af de vakte, åbnet døren for Møllers forkyndelse.

Efter samtalen med Møller, sagde denne mand, i Møllers gengivelse, til de troende:

*”Nej, her er ingen fare. Ham kan I gerne høre, for der er ingen Vildfarelse. Han har den gamle Lære.”*⁷⁵

Hvad tænkte manden på, når han talte om ”den gamle lære”? Der foreligger ikke egentlige prædikensamlinger fra Brødremenigheden, men det centrale i deres forkyndelse var forsoningen og Jesus som Guds Lam, der blev ofret for os. I Møllers forkyndelse var der en overensstemmelse med

72 LM 50 år, 154. På Ordets grund,

73 Else blev gift med Jens Lodahl, søn af Peder Lodahl. Elisabeth blev gift med Niels Hansen Holm, søn af Chr. Holm. Anders blev gift med Mette Marie. En af deres børn, Poul Muldbjerg, blev min søndagsskolelærer

74 *To hundrede Aars Trosliv*, 87-91

75 Møllers beretning om hans første besøg i Vestjylland. Foredraget bragt i *Budskab fra Naadens Rige* 1901 nr. 11. Se også *På Ordets grund*, 35-38

herrnhuternes forkyndelse af ”den frie nåde”, som havde en lidt anden accentuering end den pietistiske forkyndelse, som med sin vægtlægning på anger og omvendelse havde et mere lovmæssigt præg.

I IMs optik var Brødremenighedens teologi ikke helt uden problemer. Anders Stubkjær, som i 1863 helt havde tilsluttet sig IM, skriver i sine erindringer, at IM hos de gamle venner i Skjern og omegn var mistænkt for at være blevet grundtvigsk påvirkede. Og Stubkjær fortsætter:

*”En hel Del af disse havde jo deres Vækkelse fra Herrnhuterne i Kristiansfeldt, som ikke prædikede saaledes om Daaben som Luther og Indre Mission.”*⁷⁶

Møllers møder på Skjern-egnen

Møller holdt på sin første Jyllands-rejse mange møder på Skjern-egnen. Vi har ikke en samlet opgørelse af, hvor og hvor mange møder Møller i 1871 holdt i Vestjylland. Men de brudstykker, vi har, giver os et ganske godt billede af Møllers mødevirksomhed. Straks efter Møllers ankomst blev der arrangeret et møde på Smedegaard i Skjern. Møller talte om den uforskyldte nåde, som er for syndere. Det fortælles, at sognepræsten i Skjern, Iver de Hemmer Gudme (1870-1875) kom til mødet. Han kunne tilslutte sig det Møller, havde sagt, men tilføjede så: ”Vi skal intet gøre, nej. Vi skal slet ingen Ting gøre; det har jeg jo altid sagt jer; vi skal blot tro. *Men tro, det skal vi!*” Gudme skal have talt med kraftig stemme og slået sin hånd meget hårdt i bordet, for at betone, at der kræves tro.⁷⁷

Der var mange af de vakte, der kæmpede med det at tro ”rigtigt”: Hvornår tror jeg nok? Er min tro god nok? Da Møller i efteråret 1871 kom til Skjern og omegn, fik mange åndelig hjælp ved at lytte til hans forkyndelse, som rettede blikket mod det, Jesus har gjort og bort fra det, de skulle præstere af anger og tro. Troen blev sat ind i et nyt perspektiv:

”Du kan ikke tro! O, men kære, så hør,

Gud har jo sin Søn for os givet”.

I Faster havde Indre Mission møder hos Peder Christensen Lodahl (1839-1921), som er min oldefar. Trods advarsler om at tage imod Møller, indbød Peder Lodahl ham til at tale ved et møde i hans hjem. Møller talte også ved et møde hos Morten Fyrstenborg i Sædding, som ligesom Peder Lodahl havde en familiemæssig relation til Astrupgaard, hvor Møllers forkyndelse blev varmt modtaget af

⁷⁶ Stubkjær. *Nogle Oplevelser*, 157

⁷⁷ LM 1868-1918, 127. *To hundrede Aars Trosliv* beretter om Møllers møder, 94

den unge generation og snart også af forældrene.⁷⁸ Møller talte også ved møder på Hanninggaard, hos Jens Ganer, Jens Chr. Poller i Dejbjerg. Møller har sikkert også talt i Finderup hos Jeppe Bank, som blev LMs første formand.⁷⁹ I Lem blev den betydelige gårdejer Jens Hindhede vundet for Møllers forkyndelse. På sin første Jyllandsrejse nåede Møller ikke til Ølgod – og nok heller ikke til Lønborg, Hemmet og Henne.

Sommeren 1872 var bornholmeren Peter Seiersen (1833 – 1884) på en møderejse til Vestjylland.⁸⁰ Seiersen var en af Møllers nære og meget betroede medarbejdere. Han var i 1867 med Møller i Stockholm, hvor de havde samtaler med Rosenius. Det beror på en misforståelse, når P. Holt og L. Petersen i *To hundrede Aars Trosliv* skriver,⁸¹ at Møller sammen med missionær Andersen fra København var i Skjern i 1872. Man har forvekslet Seiersen med Møller. Sammenstødet mellem Møller og Andersen på den ene side og sognepræst Gudme på den anden side må have været i 1874. Det var på den tid indremissionær Anders Stubkjær ved et møde i Skjern præstegård angreb LM ud fra ordene i 1.Tim. 4,14: Smeden Alexander har voldt mig meget ondt. Møller var af profession smed!

Ølgod

Møller kom igen til Vestjylland i 1874. På denne rejse kom han til Ølgod. Denne gang var Hans Chr. Andersen med. Han var nordmand og prædikant og den ledende person i LM i København. Folk med tilknytning til Brødremenigheden spillede en væsentlig rolle i, at Møller i 1874 kom til Ølgod. I 1862 købte de to brødre Mathias og Andreas Chr. Nissen en af Ølgod sogns største gårde, Lindbjerggaard. De kom fra Burkal sogn i Sønderjylland. Deres hjem havde tilknytning til Brødremenigheden i Christiansfeld, og Andreas Chr. Nissen havde formidlet LMs adgang til Burkal sogn.⁸² Møller fik forbindelse til folkene Lindbjerggaard. Broderen Mathias død tidligt 1871, men gården bliver først solgt til Karen og Andreas Iversen i 1878. Måske har den anden bror, Andreas Chr. Nissen, som på det tidspunkt havde købt Hennegaard, boet eller opholdt sig på Lindbjerggaard, da Møller kom dertil. Chr. Jensen Holm, som fra sit virke i Brødremenigheden havde nære forbindelser til Skjern, har sandsynligvis været medvirkende til, at Møller kom til Ølgod.

78 I LM 1868-1918 er afsnittet om Jylland skrevet af Chr. Astrup Vestergaard, som efter Møllers død blev en af de ledende personer i LM i Danmark. Han var vokset op på Astrupgaard og hørte til søskendeflokken, som fik hjælp gennem Møllers forkyndelse.

79 *To hundrede Aars Trosliv*, 94

80 *LM 1868-1918*, 130

81 *To hundrede Aars Trosliv*, 95. P. Holt, 535

82 *LM 1868-1918*, 171

I LMs 50 års jubilæumsskrift berettes der om Andersens og Møllers forkyndelse på Lindbjerggaard:

”Deres stærke evangeliske forkyndelse brændte sig fast hos en mand, så han næsten 50 år efter kunne fortælle, at Møller havde talt om Farisæeren og Tolderen med en Klarhed og Kraft, som jeg aldrig i mit Liv havde hørt Mage til, og hans Prædiken plantede sig saa fast og dybt i mit Hjerte og min Hukommelse, at det er, som om det havde været i 1919, jeg have hørt den”.

Andersen talte om den gode hyrde og fårene.⁸³

Efter Møllers besøg i Ølgod sluttede Chr. Holm sig til LM. Han beholdt stadig en god og nær forbindelse til Brødremenigheden. Han delte Brødremenighedens blad ud og formidlede pengegaver til Brødremenighedens mission. I 1897 blev Chr. Holm kaldet til at være prædikant i LM.

Henne

Fem år efter købet af Lindbjerggaard køber Andreas Chr. Nissen i 1866 sammen med en anden bror, Christian, den store og statelige Hennegaard nord for Varde. Familietraditionen beretter, at det var på Hennegaard, A. C. Nissen kom i kontakt med Luthersk Missionsforening, og at han dér kom til en åndelig afklaring.⁸⁴ A. C. Nissen var på Hennegaard, da Møller i 1871 første gang kom til Vestjylland. Det passer godt med overleveringen om, at han i tiden på Lindbjerggaard var en afgjort kristen. Fra den tid var han aktiv i kristen virksomhed.

Selvom Nissen havde adresse på Hennegaard, kan han efter broderens død i 1871 og indtil salget af Lindbjerggaard i 1878 godt har haft ophold kortere eller længere tid på Lindbjerggaard. I 1882 blev A. C. Nissen gift med den 15 år yngre Johanne Marie Nielsen. Hun var husjomfru på Hennegaard og kom fra Hemmet sogn, hvor hun har hørt Møller og de bornholmske prædikanter.

Da Luthersk Missionsforenings prædikant i Sønderjylland, Hans Pedersen Nielsen fra Ballum, i 1881 første gang kom til Burkal sogn, ”satte han sig i Forbindelse med ”en Gaardmand Andreas Nissen i Lydersholm, som i længere Tid havde været i Danmark og var en ven af Luth. Missionsforening.”⁸⁵ Det var Andreas Chr. Nissen.

Hemmet og Ølgod bekræfter, at de herrnhutisk prægede kristne i Møllers og bornholmernes forkyndelse genkendte deres egen vægtlægning på forkyndelsen af Lammets sår og blod, den

⁸³ - og noget faldt i god jord!, 96; LM 1868-1918, 129

⁸⁴ Familien Nissens arkiv

⁸⁵ Luthersk Missionsforening 1868 – 1918, 171

uforskyldte nåde.

Hemmet

Møllers forkyndelse fandt også genklang i Hemmet, hvor der var folk, der havde forbindelse til Christiansfeld.⁸⁶ I Hemmet havde der været en præst, J. Kaalund, der var ven af Brødremenigheden.⁸⁷ Franz Lunds første kone, Karen Christens, som kom fra Hemmet, var under sin konfirmationsforberedelse blevet påvirket af Kaalund. Lunds efterfølger Boyle Christensen, kom fra Hjemmet.

Der var nogle unge piger fra Vestjylland, der havde hørt om Brødremenigheden. De følte sig draget af menigheden i Christiansfeld. Nogle af dem søgte plads i huset i Christiansfeld, for at være med i menighedslivet dér. En af dem var Ane Dorothea (Dora) Mortensen (1851-1954). Hun var fra Hemmet. Hun blev gift med Chr. Bau, der som helt ung hørte Møller og blev grebet af hans frigørende forkyndelse. Bau sluttede sig til LM. Han oversatte Rosenius' skrifter til tysk. Han blev senere ledende af oppositionen mod Møller og sluttede sig til ELM. Han stiftede i 1881 en tysk luthersk missionsforening: Lutherischer Missionsverein zur Vörderung des Reiches Gottes.⁸⁸

Møllers forkyndelse

Chr. Vestergaard beskriver i bogen *Luthersk Missionsforening 1868-1918* den forkyndelse, der lød, inden Møller kom til Vestjylland som

*”vækkende, men mere lovmæssig end evangelisk. Og som følge deraf gik der mange arbejdende og besværede Sjæle, som endnu ikke havde erfaret, hvad virkelig Fred og Frigørelse vil sige.”*⁸⁹

Ved mødet hos Jakob Degn prædikede Møller over ordene fra Rom. 8, [den samme tekst, som han havde prædikeret over i Skjern !], hvor han særligt opholdt sig ved Ordet: Thi det, som var Loven umuligt, efterdi den var kraftsløs formedelst Kødet, det gjorde Gud, da han sendte sin SønOg ofte lød det denne Aften, medens Ansigterne strålede af Lykke og Glæde: Det gjorde Gud – det gjorde Gud – o, Gud ske Lov og Pris!⁹⁰ Nu skulle de ikke længere slide i det med at få en ret og oprigtig Tro bragt i Stand eller om deres Omvendelse var alvorlig og helhjertet nok. Tyngdepunktet

86 Johs. Kofoed ELM 1891-1941 19-28. *Med Gud og hans venskab*, 91-98

87 Kaalund døde 1820. Pontoppidan Thyssen. *Vækkelsernes frembrud i Danmark* V, 31 og 40

88 Jeg henviser til min artikel om Chr. Bau i *Rosenius i Danmark*, 225ff

89 *LM 1868-1918*, 120

90 *LM 1868-1918*, 123

blev flyttet fra deres egne åndelige erfaringer over på nåden i Guds hjerte!

Vestergaard fortæller om et møde, som Møller holdt ikke langt fra hans hjem i Astrup:⁹¹

"Møller prædikede over nogle vers af den 89. Salme og begyndte med Ordene: Saligt er det Folk, som kender Frydesangen. Der var mange mennesker, og Møller har vist aldrig prædikeret for en mere opmærksom Forsamling.....Da Mødet var endt, saas mange glade Ansigter; Folk samledes i smaa Grupper og samtalte om det, de havde hørt, og fra manges Hjerter og Læber steg Taksigelsen op til Gud. Moder græd Glædestaarer, idet hun sagde: "Nu kan jeg se, at jeg kan blive salig." Hun havde lært Frydesangen og saa var hun jo allerede salig; thi saligt er det Folk, som kender Frydesangen".

Det var det samme, de oplevede i Ølgod. Der havde præsten talt med børnene om, hvad de skulle tro på. Han havde sagt, at de skulle tro på dåben, men den herrnhutiske Chr. Holm havde svaret: "Det slår ikke til!" Så havde præsten fortsat: "I skal tro på forsagelsens ord!" "Det er ikke nok!" sagde Holm. Næsten opgivende havde provsten da spurgt: "Hvad skal vi så tro på?" Chr. Holms svar var: "På den Herre Jesus Kristus!"⁹² Møllers forkyndelse var evangelisk ren og klar.

Stiftelsen af LM i Vestjylland

Missionshuse

Den første forhandlingsprotokol ved oprettelse af LM Vestjylland eksisterer ikke. Det vil jeg komme tilbage til. Vi kender ikke stiftelsesår og dato. Men det har nok været i 1874 i forbindelse med Møllers anden rejse til Jylland. Man forstod, at det var nødvendigt, at få den på få år ret omfattende virksomhed organiseret. Her tror jeg, Møller har været behjælpelig og igangsætter. Den praktiske tilrettelægning af møder og kald af prædikanter krævede en minimal organisation. Man begyndte også at overveje at bygge egentlige samlingssteder – for de fleste ret nye og fremmedartede: Missionshuse.

LM på Bornholm havde efter bruddet med Tranberg overtaget frikirkens bedehuse, men man var også – trods de relativt korte afstande – ligesom IM begyndt at bygge missionshuse på Bornholm og Sjælland. Møller og Peter Seiersen opfordrede vestjyderne til, at man sendt nogle folk til Bornholm, både for at lære bornholmerne at kende og for at se, hvordan man dér greb sagen an med hensyn til at bygge missionshuse. I 1875 sendte man en delegation på fire mænd på studietur til Bornholm.

91 LM 1868-1918, 124. Også fortalt til mig af Chr. Vestergaards søn, Søren Astrup Vestergaard

92 Mogensen, Mogens: Chr. Holm, 23

Det var Peder Lodahl, Faster (min oldefar), Chr. Nørgaard, Peder Nielsen, Mølgaard i Hanning og Chr. Mikkelsen fra Sahl.

Men hvordan skulle man gribe den sag an i Vestjylland? For sindige vestjyder, behøvedes der eftertanke og inspiration. Man sendte en delegation til Bornholm for at se, hvordan, de greb sagen an. Fire mænd, der i blandt min oldefar, Peder Lodahl, var blevet betroet opgaven.⁹³ En rejse til Bornholm var længere for de gode vestjyder end en rejse til Jylland var for Møller! Inden de begav sig ud på den lange rejse, er der blevet sagt hjerteligt farvel til kone og børn. De har vel rejst med toget fra Holstebro over Struer og øst på mod Randers. En omvej, men den rute kendte Chr. Møller og de bornholmske prædikanter. Vi har kun Johannes Kofods kortfattede beretning om deres rejse.⁹⁴

Han fortæller, at da de nærmede sig Bornholm, stødte skibet på grund. Men det kom fri af skærene. Der har været folk på kajen i Rønne for at tage imod vennerne fra Vestjylland. De kom til at bo hos en af LMs ledende mænd, Jens Kofoed Hansen på Sortegaard i Akirkeby, hvor LM og senere ELM blev stiftet. Vi har desværre ikke noget skriftligt om, hvad de har drøftet og oplevet på Bornholm. De har set de to/tre missionshuse, man havde fået bygget. Og de har indgående drøftet missionens virksomhed i Jylland. Min far har fortalt, at de fik nogle såkaldt ”skrevne sange” med sig hjem. Bl.a. sangen Nu vil jeg synge om Modervingen. Hæfterne til Ahnfeldts sangbog udkom først samlet i 1877.

Jeg tror, de gode folk selv har betalt rejseudgifterne. Der var ikke nogen kasse at få penge af. Da de på hjemrejsen kom til Vejle, stod de af toget og gik hjem. Så havde de da sparet nogle unødvendige udgifter, samtidig med at de blev fri for den lange omvej over Struer og Holstebro.

De sindige vestjyder var resolute, handlingens mænd. Året efter, i 1876, blev der indviet to missionshuse i Finderup og i Skjern. Møller talte ved indvielsen af missionshuset i Finderup. Huset blev indviet omkring 1. september. I sin tale opholdt han sig særligt ved ordene fra Sl.118,23: ”Fra Herren er dette kommet, det er underfuldt for vore øjne”.⁹⁵ Møller har helt sikkert også deltaget ved indvielsen af missionshuset i Skjern kort tid efter.

Prædikanterne

Den første tid beskrives således:

”Da det i de første Aar af Virksomheden var mere sjældent, man fik Besøg af tilrejsende

⁹³ Da de rejste til Bornholm var der stiftet en LM-forening med en bestyrelse på 7 medlemmer. *LM 1868-1918*, 131

⁹⁴ *ELM i Jylland 1891 – 1941*, 16

⁹⁵ - og noget faldt i god jord!, 78

*Prædikanter, saa samledes Vennerne i Missionshusene og i private Hjem til gensidig Opbyggelse ved Bøn og Sang, Samtale og Læsning af Guds Ord, Luthers og Rosenius' Skrifter. I den Tid kunde man gaa lange Veje for at komme til et "Læsemøde".*⁹⁶

I disse linjer fornemmer man, at vennerne har følt behovet for lokale prædikanter. Det er vigtigt at få impulser og forkyndelse ude fra, men det er også vigtigt, at Guds ord forkyndes af ens egne. I årene op til 1890 havde man kun få jyske prædikanter. Der var: Peter Hvermose, Vinderup; Peder Christensen, Skjern; Chr. Mikkelsen, Hemmet og Klemen Jensen fra Hover. Peter Christensen og Klemen Jensen kom senere på møderejser til Bornholm.⁹⁷

Prædikanterne var en meget vigtig del i de rosenianske foreningers virksomhed. Det har at gøre med, at der var en stærk lærebevidsthed. Ordet skulle forkyndes rent og ret. Prædikanterne var LMs og ELMs præster, hyrder og lærere.

LMs første første 20 år var en frugtbar væksttid. Der var samling om opgaverne, folk kom til tro og de enkelte kredse styrkedes. På Skjern-egnen stod LM stærkere end IM. Som omtalt kom Peder Seiersen i sommeren 1872 på møderejse i Jylland. Sammen med Peder Kofod fra Østermarie hørte de to til Møllers mest betroede medarbejdere. Af andre prædikanter nævnes Poul Poulsen, Sjælland, H.A. Jensen og J. Krillesen, København, O. Olsen, Falster og Hans Kofoed fra Bornholm. Vi skal bemærke, at der ikke omtales svenske prædikanter. De kom først senere.

Før 1890 har vi som nævnt ikke nogen forhandlingsprotokol at hente oplysninger fra. Men vi har en anden rigtig god og spændende kilde: Det er Peder Kofods dagbog.

Peder Kofods dagbog

En lang årrække var Peder Kofod i Jylland næsten hvert år. Chr. Vestergaard skriver:

*"Kofoed blev nærmest den, som blev Seiersens Afløser i Missionsvirksomheden i Jylland." "Mindet om hans elskelige Personlighed, forenet med en inderlig Gudsfrygt og himmelsk Sind, lever endnu blandt Vennerne der."*⁹⁸

Jeg vil her bringe et udpluk fra dagbogen om hans rejser til Jylland:

"I 1874, samme år, som Møller og Andersen var i Vestjylland, var Kofoed i Vestjylland for første gang. Vi får et glimt af hans evangeliske forkyndelse i en optegnelse fra 13.

⁹⁶ LM 1868-1918, 132

⁹⁷ LM 1868-1918, 61

⁹⁸ LM 1868-1918, 130. Vestergaards beskrivelse af Kofod er helt i overensstemmelse med Kofoeds personlighed, som vi møder ham i hans dagbøger

juli, hvor han skriver, at han i Finderup prædikede om "at skue ind i Frihedens fuldkomne Lov".

Flere steder i hans dagbøger ser vi, at han var naturelsker. Den vestjyske natur var meget anderledes end den, han kendte fra Bornholm. Han skriver samme dag om de vestjyske hedeegne. Han stiftede nye venskaber:

*"Kom hjem 3. juli. Bekendtskaber er gjort med adskillige kære Sjæle, saa at Hjertet ligesom med et Baand er knyttet til adskillige hist og her på de jyske Hedeegne."*⁹⁹

Skjern blev i 1875 station på den Jyske Længdebane. Det lettede rejserne til Vestjylland. I 1876 var Kofod på en længere rejse til Jylland. Det var kort tid før missionshusene i Finderup og i Skjern blev indviet. "Sidst i juni Rejse på 10-12 Dage i Jylland."¹⁰⁰ I 1877 var Kofod igen i Jylland. På denne rejse kom han også til Slesvig. I 1880 var Kofod i Jylland fra sidst i marts til i hvert fald midt i maj. Vi får et levende indtryk af, at Kofoeds rejser betød et personligt afsavn. Han skriver den 24. april:

"Får fat på mine Klæder osv. Kommer på ny til at tænke på dig, min kære Hustru på en vis livagtig Maade".

Hans fine iagttagelse af natur, landskab og det spirende, åndelige liv ser vi i optegnelsen fra den 15. maj 1880:

"Det er i dag så smukt Vejr, og jeg gik langs med Gaarden [Smedegaard i Skjern] i Solskinnet og tænkte over Pinsens store Betydning... Denne tætbebyggede Egn med Missionshuset i sin Midte, hvor Veje, Jernbaner osv. støder sammen, og hvor Herren har begyndt at lade Velsignelsen komme".

Den 28. maj 1880 læser vi: "Nu er jeg kommet til Finderup tage vor synd og forbandelse og lægge den på ham". Ordet om Jesus som vor stedfortræder var det bærende i hans forkyndelse. Skjern og Ølgod var faste steder for Kofoed på hans møderejser. Han kom også nogle gange til Fyn, Thy, Vejle og Kolding-egnen.¹⁰¹

I 1881 var Kofod igen i Vestjylland. Der var et levende trosliv i de nye LM-kredse. Han beretter om Skjern og Ølgod og "Guds Naadeværk blandt Sjælene".¹⁰²

Troslivet blomstrede. Det skinner tydeligt igennem i Kofods dagbogsnotater: 17.-18. juni 1883 var

⁹⁹ - og noget faldt i god jord, 78

¹⁰⁰ Peder Kofods dagbog 11. juli 1876

¹⁰¹ Kofods og LMs virksomhed uden for Vestjylland ligger uden for denne artikels opgave

¹⁰² Peder Kofods dagbog 24. september 1881

der missionsmøde i det nye og store missionshus i Skjern. Kofod skriver:

”Siden Missionshuset blev bygget, har der aarligt været større og større Antal til Stede ved Missionsmøderne, og i Aar var Antallet det største, det endnu har været”.

Kofod bemærkede den opposition mod Møller, der var opstået i de senere år, da han tog nye temaer op i sin forkyndelse. Han beskriver det som rivninger, der dog ikke havde formået at splitte foreningen. Kofod havde nu været så mange gange i Vestjylland, at han havde fået stor kærlighed til egnen og vennerne:

”Trods de Rivninger, vi i de seneste Aar har været udsat for i flere Retninger, havde vi det godt på Mødet. Flere uforglemmelige Erindringer knytte sig også fra denne Rejse og dette Møde til Sjælene og Forholdene i disse kære Egne”.

Året efter havde der i Skjern været større tilslutning til missionsmødet, end der nogen sinde havde været tidligere. Kofod beretter om, at det var en åndelig vækst- og grøde-tid. Der var glæde, frimodighed, enighed og sammenhold. Men enigheden kom under pres.

Problemerne

Det viste sig, at der var en forskellig forståelse af nogle bibelske spørgsmål. Uroen og uenigheden var ikke opstået pludselig. Den strakte sig over det meste af ti år. Det begyndte med, at Møller i sit blad *Budskab fra Naadens Rige* i 1880 havde bragt en længere artikel om Kristi genkomst. Et par år efter skrev Møller en bog om Kristi genkomst: *Naar kommer Kristus?*¹⁰³ med samme forståelse af forløbet omkring Kristi genkomst. Det går i korthed ud på, at Jesus kommer igen to gange. Første gang tager han sin menighed med hjem i den himmelske herlighed. Så kommer der et 1000-årigt fredsrige her på jorden. Derefter kommer han igen anden gang. Denne forståelse havde Møller læst sig til hos engelske forfattere – og hørt fremstillet i Nansensgade af Lord Radstock.¹⁰⁴

For de fleste af *Budskabets* læsere var sådanne tanker om de sidste tider og Jesu genkomst fremmedartede og ganske nye. Dem havde de ikke mødt hos Luther og Rosenius. Peder Kofod giver den 31. juli 1880 i sin dagbog følgende fremstilling af sagen:

”En forskel i Anskuelser har været til Stede i længere Tid mellem M[øller] og A(ndersen) på den ene side og J[ensen] på den anden angående Kristi Tilkommelse. M. og A. mener, at det af Guds Ord er klart, at ”Dommens Dag”, som omtales i den hellige

103 Rønne 1882

104 Ebbe Kaas. ”Den rosenianske forbindelse mellem Skåne og Østdanmark skifter karakter” i *Rosenius i Danmark*, 185-190

Skrift er et længere Tidsrum. J. derimod har stået meget bestemt på den almindelige, gamle Anskuelse, at Dommen skal gå for sig i hast, på en af vore alm. Dage osv. Nu har det i den senere Tid antaget en betænkelig Karakter, idet de (M. og A.) mere have begyndt at omtale det offentligt, og J. påstår, at det er noget nyt, en Vildfarelse, som er forkastet i den Augsb Conf. Og som han, hvis det kommer offentligt frem, også offentligt vil og bør bekæmpe så længe han kan røre sin Tunge. Sandsynligt vil det en Gang, måske snart, afstedkomme en Storm i vor Forening. Måtte Gud i sin Barmhjertighed lede det så, at ikke Partier skulle opkomme eller nogen anden virkelig Skade ske! Men at han også af sådant Ondt måtte føre noget godt ud!”

Senere blev Møller meget optaget af Bibelens tale om helbredelse ved bøn og håndspålgelse. Sagen i sig selv er genuin bibelsk. Her var Møller personligt involveret, idet han havde en søn, Hans Julius Møller, der havde hareskår. Møller og sønnen var rejst til en svensk helbreder, Bolzius. Der er nogle uklarheder om, hvad der faktisk skete ved sønnens møder med Bolzius. Men der skete ikke en grundlæggende ændring i sønnens helbredstilstand.

Både Luther og Rosenius er overbeviste om, at vi må bede om helbredelse, og at Gud kan helbrede. Men det var Møllers introduktion af sagen, der var ny og anderledes for traditionel luthersk tankegang. Der var også nogle, der fik det bibelske anliggende koblet op på mere eller mindre sværmeriske forestillinger.¹⁰⁵ *Jyllandsposten* bragte 28. september 1885 en længere artikel om, hvordan Bornholmerne på Skjern-egnen var optaget af dette. Jeg bringer artiklen i sin helhed:

”En ny Sekt

Den talrige Mængde af religiøse Sekter har i de senere Aar faaet en ny Tilvæxt. Den Sekt hvortil der her sigtes, kaldes ”Bornholmere”. Navnet stammer fra, at dens Overhoved er en Smedesvend fra Bornholm. Der gives maaske nok enkelte ”Bornholmere” over hele Landet; men det eneste Sted, hvor Sekten har nogen videre Udbredelse, er vist nok i Bølling og Nørre Herreder i Ringkjøbing Amt.¹⁰⁶ Sektens Forsamlingshus er i Skjern. - En af Bornholmernes fornemste Læresætninger er, at de tror at kunde erholde Alt ved Bøn. De tror fremdeles, at der endnu gives Mennesker, der af Gud har faaet Magt til at gjøre Mirakler. Efter deres Paastand skal der for Tiden leve en Mand i Stockholm, der er begavet med denne Magt. Han skal saaledes være i Stand

¹⁰⁵ Om Møllers syn på tiden omkring Jesu genkomst og helbredelse ved bøn henvises til Fl. Kofod-Svendsen og Ebbe Kaas i *Rosenius i Danmark*, 150-159 og 201-212

¹⁰⁶ Skjern ligger i Bølling Nr. Herreder

til at lade Arme, Hænder og Fingre og andre Legemsdele voxe ud paa Folk, der mangle saadanne, og Blinde kan han gjøre seende; ikke at tale om, at han helbreder alle Sygdomme, og at alt dette sker ene og alene ved Bøn og Haandspaalæggelse. Sandsynligvis for at faa, den i forvejen lettroende Almue, til at tro paa disse Historier, sendte de i Foråret ven Pige, der i flere Aar har indbildt sig at være syg, (Lægen har for Flere udtalt, at han troede hun var Simulantinde) til Stockholm for at blive helbredet af Mirakeldoktoren. Hun var borte i nogle Dage, og da hun kom tilbage, udgav hun sig for at være helbredet af ovennævnt Mand. Men ikke nok hermed: hun fortæller og paastaar med den største Frækhed, at der samtidig med hende var to Mænd hos Mirakeldoktoren, og at den ene af disse Mænd havde mistet sin ene Arm, som hun saa voxe ud paa ham, saa at han i løbet af nogle Dage havde erholdt en Arm med Haand og Fingre igjen i Stedet for den gamle. Den anden Mand var blind, og han fik sit Syn igjen paa samme Maade efter faa Dages Forløb.

At hendes Historie i Forbindelse med hendes egen formentlige Helbredelse vække Opsigt og blive troede af Mange af den lettroende Befolkning, er en Selvfølge. Det har ogsaa bevirket, at en Mand, der har en vissent Arm og et svagt Bryst, vil til Stockholm for at faa disse Smaating i Orden. At han ikke vil blive raskere end han er, er jo en Selvfølge; men man maa ikke tro, at "Bornholmerne" derfor indrømme deres Forblindelse. Nej! De ville sige, og sige det allerede, at det er fordi, han ikke er stærk nok i Troen, at han ikke bliver rask, og ikke af den Grund, at Manden i Stockholm er en Bedrager.

Som man kan tænke sig, modarbejder Præsterne disse Bedragere af yderste Evne, hvorfor disse ogsaa ere særdeles hadede af "Bornholmerne". Mennesker, der ikke høre til deres Trosbekjendelse, anse de ikke for at være Kristne. Meddeleren heraf kom saaledes for nogen Tid siden forbi to "Bornholmere", der stode og samtalede; han var kun kjendt af den ene af dem, og da han var kommen et lille Stykke bort, spurgte den Anden om, hvem han var. Da dette var besvaret, lød det næste Spørgsmaal: "Er han en Kristen?" Da Meddeleren imidlertid ikke er "Bornholmer", var Svaret: "Næ, han er endda it."

Man skulle ikke tro, at der i vore oplyste Tider var Mange, der ville tro paa saadant Nonsens som denne Sekt opvarter med; men alligevel er der slet ikke saa faa, der ere

saa lettroende, og endskjönt, som sagt, Præsterne søge at modvirke Sekten, gaar det dog med den, som i Reglen alt, hvad der søger at nedbryde det Bestaaende, i Stedet for at afdage udbreder den sig."

Det var godt stof for pressen. Aviserne skrev bravt efter hinanden, så artiklen gik rundt i flere af landets aviser. Der var vel en kerne af sandhed i noget af det, der blev skrevet. Det er klart, at denne omtale gjorde ondt på LMs folk og eskalerede debatten i det vestjyske LM.

Der var også problemer omkring formaningsens plads og rolle i forkyndelsen. Her var Møller blevet påvirket i reformert retning, så formaningen ikke var så tæt forbundet med evangeliet og Jesu gerning for os, men fik en mere selvstændig plads. Møller var blevet påvirket af reformert tankegang. Der kom nye temaer ind i forkyndelsen, som var fremmede for LMs venner.¹⁰⁷ Jeg vil gerne understrege, at Møller ikke holdt op med at forkynde et roseniansk præget evangelium, det var dog stadig hovedsagen for ham!¹⁰⁸

Men det kunne for nogle af LMs venner være svært at høre. Når Møller blev optaget af en sag, kunne han føre det så stærkt og hårdt frem, at evangeliet i tilhørernes øren kom til at stå i skyggen. Og det var jo en ganske alvorlig sag. Møller skriver selv:

*"Men atter her har jeg for min Del meget at begræde og beklage, især Mangel paa Taalmodighed og Viselighed, at jeg nemlig i min arme Karakters Heftighed og Ivrighed, visselig i en ærlig og god Mening, men ikke altid viselig Fremgangsmaade, brugte stærke Ord og Skildringer og en, om jeg saa maa sige, for voldsom Fremstilling for at drive frem [min fremhævelse], hvad der kun kan vindes ved Overbevisning..."*¹⁰⁹

I formaningen brugte Møller ifølge sine modstandere "driverens kæp". Han kom nok nogle gange til mere at skælde ud på sine gamle venner, end at give en stilfærdig vejledning og prædike en evangelisk funderet formaning. Det vakte en forståelig opposition.

Fra LMs første foreningsmøde efter splittelsen refererer forhandlingsprotokollen, at de, der havde brudt med LM i København, havde anklaget Møller og de prædikanter, der blev hos ham for

*"at bygge paa Isen, bruge Driverens kjæp og ere afvegne fra Evangeliet."*¹¹⁰

I dagbogen den 30. juli 1882 er Peder Kofod bekymret for Møller. Der havde være friluftsmøde i Almindingen, hvor Møller havde prædiket om Kristi genkomst:

107 *Med Gud og hans venskab*, 73

108 Om dette se Fl. Kofod-Svendsen: *Rosenius i Danmark*, 175-176

109 *LM 1868-1918*, 134

110 *LM prot.*, 4-5

"Dette Emne, så vel som "Guds Ords Prædiken", har i længere Tid ligget ham meget på Hjerte og kommet mere frem i hans private Omgang og Samtale end Jesus Kristus og ham korsfæstet. Herren holde nådig sin Haand over os alle!"

Her møder vi hos Møllers ven, Peder Kofoed, en stilfærdig bekymring for Møller, nemlig det, som lagde grunden til splittelsen: at evangeliet om Jesus fik en mere tilbagetrukket plads i Møllers forkyndelse til fordel for andre "sager".

I uroen i LM mødte Møller den teologiske hovedmodstand fra prædikant i LM København, Hans Anton Jensen og Chr. Bau, Flensborg/Haderslev, som var en ledende person i den rosenianske bevægelse i Slesvig-Holsten. De var ledende i oppositionen både i København, på Bornholm og i Vestjylland. Deres indflydelse på stiftelsen af en ny luthersk missionsforening i Vestjylland (herefter omtalt som ELM) ses af, at forordet i ELMs protokol med navns nævnelse omtaler at missionshusene blev lukket for Jensen og Bau. De gjorde indsigelse mod den drejning, Møllers formaningsforkyndelse var ved at få.

Ekskurs

Chr. Bau hørte i sin tidlige ungdom til Brødremenigheden i Christiansfeld. Han hørte Møller, da han i 1874 kom til Christiansfeld. Møller og den bornholmske bevægelse blev afvist af Brødremenighedens ledelse. Men for Bau kom Møllers forkyndelse om den uforskyldte/frie nåde som noget nyt og befriende. Han blev en del af LM – som endnu ikke var organiseret som forening i Slesvig. Bau begyndte snart at oversætte Rosenius' skrifter til tysk. Allerede i 1878 – som 22-årig – kom Bau første gang på møderejse til Bornholm.¹¹¹ Han blev hurtigt en af LMs nye og unge, dygtige medarbejdere.¹¹²

På rejsen til Bornholm må han have mødt bog- og papirhandler H. A., Jensen, som var en af de ledende i LM i København. Han var prædikant. Han havde forlagsrettighederne til Ahnfeldts sangbog.¹¹³ Bau og Jensen må have fundet ud af, at de personligt arbejdede godt sammen.

Bau var 22 år yngre end Møller. Han var højt begavet og havde stor bibelsk indsigt. Hans bibelske indsigt var blevet styrket under arbejdet med at oversætte Rosenius. Og han læste Luther –

¹¹¹ LM 1868-1918, 61

¹¹² Jeg henviser til min artikel "Chr. Bau og rosenianismen i Slesvig-Holsten" i *Rosenius i Danmark*, 238-310. Baus kone var fra Hemmet sogn

¹¹³ Mere om H. A. Jensen i Ebbe Kaas: "Den rosenianske forbindelse mellem Skåne og Østdanmark skifter karakter i Rosenius i Danmark", 205-207; min artikel om "Chr. Bau" i *Rosenius i Danmark*, 285-290; Storgaard-Andersen i *Med Gud og hans venskab*, 21

måske mere end Møller gjorde.

Rent menneskeligt har det måske ikke været så let for Møller, der var den ubestridte leder af LM, at der i LM var en helt ung mand, der i bibelkundskab matchede ham. Bau havde mod til at træde op imod den ældre Møller, når han mente, at han tog fejl. Engang da LM i Skærbæk var under angreb, var det den unge Bau – og ikke andre af de ældre i LM i Slesvig – de bad om at komme til et møde og forsvare LMs forkyndelse.¹¹⁴

I relation til splittelsen i Jylland vil jeg omtale nogle af Peder Kofods dagbogsoptegnelser. Kofod var den milde, sagtmødige mand. Efter splittelsen forblev han i LM. Som vi har set, forudså Kofoed allerede i 1880, at LM kunne blive ramt af uro og splittelse.¹¹⁵

Kofod havde talt ved missionsmødet 17.-18. juni 1883 i Skjern (det store årsmøde). Han skriver:

”Siden Missionshuset blev bygget har der årligt været større og større Antal til stede ved Missionsmøderne, og i Aar var Antallet det største det endnu har været. Trods de Rivninger, vi i de sidste Aar har været udsat for i flere Retninger, havde vi det dog godt på Mødet”.

I september 1885 var Kofod igen i Vestjylland:

”Forholdene har været så spændte, især på Jylland, jeg gruede for, hvordan det vilde gå; men Herren være storligen lovet for sin nådige Styrelse!
Gemytterne var nu, i al fald i det ydre, stille, og det synes som om der er nogen Gudsfrygt og kristelig Modenhed til stede, så at det ikke så let skal lykkes Fjenden ved sine snedige Anløb at ødelægge den Plantning, som i Aarenes løb har groet på de jyske Heder...Imidlertid bliver den Ondes snedige Anløb alt værre og værre i vore Dage. Herren hjælpe os i kommende dage!”

Splittelsen

Som omtalt skal vi lægge mærke til, at splittelsen i LM ikke skyldtes en pludselig opstået uoverensstemmelse. I den forstand var der ikke noget uoverilet over det ulykkelige skisma. Men splittelsen gjorde virkelig ondt, for det var venner, der havde været fælles i arbejdet for evangeliet og havde haft så mange gode og rige åndelige oplevelser sammen, der nu blev adskilt i to

114 Min artikel i *Rosenius i Danmark*, 259-260

115 Peder Kofod (1830-1893) var sammen med Møller elev på Tranbergs prædikantskole. Se Ebbe Kaas *Rosenius i Danmark*, 82. Peder Kofods dagbog findes i LMs arkiv i Hillerød. I 1881 omtaler Kofod en misfornøjelse med foreningens vigtigste ledere. I 1882 skrev han om et indbyrdes dårligt forhold, som antog en mere og mere ondartet karakter og at man var truet af en adskillelse i partier

foreninger. Det ramte familier.

Men der er faktisk eksempler på, at trods adskillelsen bevaredes venskaber og fællesskaber i familier. Vi kan på 130 års afstand af begivenhederne reflektere over, om adskillelsen dog ikke kunne have været undgået. Det er der god grund til. Men situationen var anderledes dengang, end den er nu.

LMS første forhandlingsprotokol eksisterer ikke.

Fem af bestyrelsens ni medlemmer brød med LM og var med til at stifte Evangelisk luthersk Missionsforening. De fire bestyrelsesmedlemmer, der blev i LM ønskede at få forhandlingsprotokollen udleveret, men det ville de udtrådte ikke. Jeppe Bank, LMS første formand, som på det tidspunkt ikke var medlem af bestyrelsen, lovede dog på de udtrådtes vegne

”at vilde være villig til at gjøre den ubrugelig som Forhandlingsprotokol for begge Parter. Mødet vedtog, at for saa vidt vore udtraadte Venner vedblivende vægrede sig ved godvillig at udlevere den, da at tage imod det [ulæseligt ord] Tilbud om at Protokollen tilintetgjøres, eller gjøres ubrugelig som Forhandlingsprotokol for begge Parter.”¹¹⁶

Fra LMS side mente man naturligt nok, at anklagerne mod Møller for at føre ubibelsk lære var ganske uberettigede. Med en henvisning til Møllers egne udtalelser var man dog helt klar over, at selvom Møller i striden havde Guds ord på sin side,

*”så var han ikke altid så heldig i sine Bestræbelser med at praktisere det; noget som han selv offentligt bekendte og beklagede både for Gud og Mennesker”.*¹¹⁷

I LMS historieskrivning konkluderer man, at adskillelsen måtte

*”anses for en beklagelig om end sørgelig nødvendighed. Der var i Foreningen indkommet en sådan mistænkelighedens og partiskhedens Aand....” ”... Vi ønsker også hjerteligt, lige så vel som vore nu udtrådte Venner og Brødre, at blive ved den gamle lutherske Lære og fremfor alt, at Guds eget Ord må komme til sin fulde Anvendelse både i Lære og Levned.”*¹¹⁸

Vi skal bemærke, at de udtrådte beskrives som venner og brødre.

I ELMs jyske jubilæumsskrift fra 1941 er man meget mere afdæmpet i beskrivelsen af splittelsen end den bornholmske fra samme år. Det var den bornholmske prædikant og medredaktør af ELMs

¹¹⁶ LMS nye forhandlingsprotokol, 6

¹¹⁷ LM 1868-1918, 134

¹¹⁸ LM 1868-1918, 134-135. LMS historie er skrevet af Chr. Vestergaard, der efter splittelsen blev valgt ind i LMS nye bestyrelse. Han havde striden på nærmeste hold. Han har i sin beskrivelse af LMS historie haft LMS forhandlingsprotokol til rådighed

blad *Mørke og Lys*, Joh. Kofoed, der redigerede og skrev det jyske jubilæumsskrift. Han skriver:

"ELM blev altså stiftet for at beholde den gamle, kære Forkyndelse, som så længe havde lydt blandt dem. Men vi ønsker ikke i dette Mindeskrift at komme nærmere ind på Aarsager eller Personer, som gjorde at denne Skilsmisse spaltede den oprindelige LM til to Foreninger, vi ønsker at undgå, hvad der kan vække Misstemning eller virke sårende. Men det var for mange Guds Børn med dyb Beklagelse og Smerte, at det gik, som det gik. Og her som altid så ikke alle ens, selv de, som var enige i den store Hovedsag. Nogle kunne for deres Samvittigheds Skyld ikke forblive i den gamle Forening, og atter andre af samme Grund ikke forlade den Forening, som de havde tilhørt fra dens Begyndelse".¹¹⁹

De, der trådte ud af LM, forstod sig selv som de, der var forblevet ved den gamle lutherske lære. ELMs nye forhandlingsprotokol bærer titlen *Forhandlings Protokol til Brug for den gamle lutherske Missionsforening i Vestjylland*. I forhandlingsprotokollens forord er der en forklaring på og et forsvar for den nye foreningsdannelse. Der står:

"Undertegnede Bestyrelsesmedlemmer finder herved Anledning til at bemærke at nævnte Forening egentlig er en Fortsættelse af den gamle lutherske Missionsforening; Flertallet af Bestyrelsen (5 Medl.) saa sig nemlig nødsaget til at trække sig tilbage, da deres Bestemmelser gjentagende sattes til Side i den Grad at naar de bestemte Forsamling i Missionshusene til en Tid, bestemtes Forsamling af andre til samme Tid, og var al Orden saaledes opløst, saa der ikke var anden Udvei tilbage, end enten ved Rettens Hjælp at hævde sin Ret, eller trække sig tilbage, da valgtes det sidste. Foreningsmøde blev afholdt, hvor Bestemmelsen blev, at Missionshusene blev lukket for Jensen og Bau.

Grunden til denne deres Handlemaade kan vi ikke forstaa var andet end, at vi ikke kunde gaa med til flere ny Lærdomme som vare fremkomne, men saa dem bestemt stridende mod vor lutherske Lære: Nemlig Læren om Tusindaarsriget om Bøn, Bønhoerelse og Helbredelse m.m., Vi vilde ikke, at andre skulde optræde i vore Missionshuse end dem, som lærte i Overensstemmelse med vor luth. Lære, da heller ikke vore Love tillod andre at tale der..... besluttede vi, at samle os om den gamle Sag, læse Luthers og Roseni Skrifter osv. Vi fik bygget et nyt Forsamlingshus i

119 ELM 1891 – 1941, 5-6

Skjern.....Foreningens Bekjendelse er ogsaa ganske som hidtil og som er udtrykt i vore Love § 2, ligesom i det hele vore gamle Love er gjældende for Foreningen”.

LMs nye bestyrelse vedtog følgende udtalelse

”Endskjønt vi ret hjertelig beklager den sørgelige og vistnok for de fleste af Foreningen paa begge Sider ret smertelige Adskillelse, maatte det dog for enhver som kjendte Stillingen inden den lutherske Mission anses for en uungaaelig om end sørgelig Nødvendighed. Der var i Foreningen indkommen en saadan Mistænkelighed og Partiskhedens Aande, som blandt andet gav sig Udslag i, at flere af Missionens gamle Prædikanter beskyldtes for at føre vildfarende og fremmede Lærdomme, som dog aldrig med Guds Ord er bevist, ja ikke engang forsøgt. At tro og mene, at enhver fordomsfri og upartisk Kristen som kjender noget til den lutherske Missions Historie og dens Forkyndelse ikke kan andet end mildest talt ansee denne Anklage for en sørgelig Misforstaaelse og de nævnte Prædikanters enfoldige Bestræbelse for i sin Helhed at fremholde Guds Ord saavel i Tale som Skrift.

Vi ønske ogsaa hjertelig, lige så vel som vore nu udtraadte Venner og Brødre, at blive ved den gamle lutherske Lære og frem for alt, at Guds Ord maa komme til sin fulde Respekt og Anvendelse baade i Lære og Levned.

Og enhver Kristen eller Forening som har dette til sit formaal, ønske vi hjertelig Gud vil velsigne.”¹²⁰

Det sørgelige resultat var, at der nu i Jylland var to rosenianske foreninger, der drev hver deres parallelle virksomhed. For historieskrivningen betyder det, at når vi skal forsøge af følge Rosenianismen i Jylland, så må vi gøre det lidt besværlige arbejde at følge udviklingen i to parallelle foreninger.

LMs og ELMs virke og historie fra splittelsen i 1890 op til omkring 1914

Bestyrelsens flertal, fem ud af ni, her i blandt formanden, Chr. Mikkelsen, og tre af foreningens fem prædikanter, nemlig Chr. Mikkelsen. Peter Christensen og Klemen Jensen gik med over i den nye forening. Der var kun to af prædikanterne, der forblev i LM. Det var for LM et næsten lammende slag.

Den nye forening bar som omtalt det uofficielle navn ”Den gamle lutherske

¹²⁰ Se også LM 1868-1918, 135f

Missionsforening".¹²¹ I avisernes mødeannoncer underskrev man sig med dette navn. Navnet gav imidlertid problemer, når man ansøgte ministeriet om godkendelse af kolportering af bøger. Derfor besluttede man i september 1897 at antage samme navn som søsterforeningerne i København og på Bornholm: Evangelisk luthersk Missionsforening.¹²²

Trods det, at man havde brudt med LM, så havde den nye luthersk missionsforening frimodighed til, ganske kort tid efter splittelsen, at spørge LM, om Bau og Jensen fremdeles måtte tale ved møder i missionshusene. Man havde endnu ikke fået bygget det nye missionshus. Anmodningen blev behandlet på LMs foreningsmøde september 1890. LMs foreningsmødet gør sig følgende overvejelser:

"Nu kunde det tænkes, at Vedkommende vare komne til den Erkjendelse, at nævnte Anklager vare Uret, at De anser det som en Forløbelse, som De vilde erkjende, søge Forladelse for, og ønskede hjerteligt og broderligt Samarbejde. Om Forespørgslen er fremkommen af disse Grunde, saa glæde vi os dertil, og ønske intet inderligere, end at alle Saar maatte læges ved gjensidig Forladelse, og at inderligt Samarbejde kunde gjenoprettes. Og vedkommende Prædikanter P. Kofoed, Krillesen og Møller vilde hjertelig gjerne tilgive og glemme, saa snart Beskyldningerne erkjendtes, om dette end sker i den mildeste og mest skaansomme Tone.

Eller ogsaa maa man antage, at de nævnte Beskyldninger fremdeles fastholdes, tilligemed hvad der senere er skrevet af 5 tidligere Bestyrelsesmedlemmer, nemlig at De ifølge Rom. 16 vilde vige af fra Dem, altsaa at man aldeles ikke ønsker Forlig og Samarbejde paa gjensidig Forladelsens Grundlag, men kun ønskede at holde Kontraforsamlinger i Missionshusene. Om dette skulde være Tilfældet, ser vi ikke rettere, end at dette vilde give Anledning til idelig fortsatte Rivninger, Forvirring og Elendighed, i stedet for Kjerlighed og hjertelig Forstaaelse og i saa Fald tør vi ikke andet end at stemme derimod. Saaledes eenstemmig vedtaget af Mødet".¹²³

Organisation

Både LM og ELM var i deres organisatoriske opbygning gennemført demokratiske. De årlige

121 Forsiden på ELMs protokol bærer titlen "Forhandlings Protokol til Brug for den gamle lutherske Missionsforening i Vestjylland"

122 ELM prot., 14

123 LMs forhandlingsprotokol, 4-5

foreningsmøder valgte bestyrelserne. De skulle have et flertal på foreningsmøderne bag sig for at gennemføre overordnede tiltag. Bestyrelsesmedlemmerne var valgt i et område fra Vinderup i nord til Ølgod i syd. Bestyrelsesflertallet, der brød ud af LM og stiftede ELM, afleverede skøderne på missionshusene i Finderup og Skjern og en kassebeholdning på 418,50 kr. til LM. Det besluttedes, at missionshusene i Tarm og Ølgod skulle overgå til LMs eje.¹²⁴ I stedet for de fem bestyrelsesmedlemmer, man havde mistet ved splittelsen, valgtes Jens Chr. Poller, Skjern, Chr. Vestergaard, Astrup, Erik Gravesen, Dejbjerg, Søren Chr. Vinther, Opsund og Niels Nielsen, Tarm. ELM nyvalgte til bestyrelsen Peter Christensen, Jens Hindhede, Lem, Jeppe Bank, Skjern og Andreas Iversen. Chr. Mikkelsen blev foreningens formand

Jeg tror, det fik stor betydning for LM, at man allerede i de første love fik indført en inddeling af foreningen i 8 kredse, som så vidt muligt hver skulle have et medlem i bestyrelsen.¹²⁵ Det gav nærhed og medejerskab af foreningens anliggender. Og det gav bestyrelsen nær kontakt og kendskab til folk i kredsene. Det gav det organisatoriske en smidighed, som gjorde det let at sætte ting i gang og gennemføre beslutninger. Her var der sandsynligvis en indbygget træghed i ELMs organisation. ELM var ikke kun mere konservativ i teologien men var det også mht. det organisatoriske og at iværksætte nye tiltag.

Efter splittelsen stod det nye ELM på mange måder stærkest. Som omtalt sluttede flertallet i den gamle bestyrelse og de fleste prædikanter sig til den nye ELM. ELM stod i udgangspunktet så stærkt, at det ville være nærliggende at mene, at det ville blive denne forening, der ville klare sig bedst. Men det ser ud til, at det var et flertal af medlemmerne, der forblev i LM.¹²⁶ LM havde så at sige den største folkelige opbakning. Men det var i hvert fald et stort mindretal, der gik med over i ELM. LM var virkelig hårdt ramt. LM oplevede nogle meget vanskelige år. Kun syv år senere kom den næste krise.

Love

Der forligger en kopi af LMs love før splittelsen.¹²⁷ Året efter splittelsen foretager LM en let revidering af lovene. Her er LMs navn ”Luthersk Missionsforenings Afdeling i Vestjylland.” Ordet ”afdeling” viser LMs organisatoriske tilknytning til LM i det øvrige land. Navnet viser, at LM på

¹²⁴ LM prot, 6

¹²⁵ LM prot, 12

¹²⁶ LM 1868-1918, 135: Da det langt overvejende Flertal af Foreningens Medlemmer stod paa de gamle Prædikanter Side...

¹²⁷ Vedlagt ELMs første forhandlingsprotokol. Skriften tyder på, at det er afskrift af lovene

dette tidspunkt, trods det at man havde missionsvirksomhed i andre egne af Jylland, endnu var en vestjysk forening.¹²⁸ § 2 beskriver foreningens grundlag:

*"Foreningen bekjender sig til Guds Ord i den hellige Skrift og den Opfattelse deraf, som er udtalt i den lutherske Kirkes symbolske Bøger, og maa selvfølgelig ingen optræde som Taler i Foreningens Missionshuse med mindre han er i Overensstemmelse hermed."*¹²⁹

Selvom man fra oppositionens side var blevet angrebet for at føre en lære, der ikke helt var i overensstemmelse med de lutherske bekendelsesskrifter, holdt man fast ved dem, som forpligtende grundlag. Man skal lægge mærke til, at § 2 dog ikke er så markant formuleret som de gamle love. Hvorfor har man udeladt: "...ikke i noget punkt optræder med nogen *ny Bekendelse* *den lære* vi have i vor lutherske Bekendelse...". Er det en erkendelse af, at splittelsen også skyldtes læremæssige uoverensstemmelser? Den nye lutherske missionsforening (ELM) pointerede, at de gamle love fremdeles var gældende for foreningen.¹³⁰

Krisen i LM 1897

I 1897 gik der en *vækkelse over Skjern-egnen*. Vækkelsen havde sit udgangspunkt i IM. Sognepræsten i Skjern, Otto Moe, var en central person i vækkelsen. ELM var stort set uberørt af denne vækkelse. Men der var folk med tilknytning til LM, der følte sig tiltrukket af vækkelsen og mente, at man skulle søge kontakt til IM. Den opfattelse havde to centrale personer i LM, formanden Ebbe Christensen og prædikant og bestyrelsesmedlem Axel Nielsen.

På et bestyrelsesmøde den 6. marts 1897 forelagde de et brev sendt til den bestyrelse, de selv var medlemmer af

"....hvori de udtalte Ønsket om at optage og drøfte det Spørgsmaal om Luthersk Missionsforening og Indre Mission ikke kunde komme i nærmere Tilslutning og i Forening optage Arbejdet for Guds Riges fremme".

LM var i en presset stilling. For syv år siden blev foreningen ved splittelsen delt i to. Og nu var der nogle, der søgte over mod IM. Det var klart for bestyrelsen, at som forening var LM i Vestjylland i

128 I referatet af foreningsmødet 5. september 1896 omtaler man foreningen: Luthersk Missionsforenings Afdeling i Jylland. § 2 i de gamle love lød: Foreningen bekender sig i Eet og Alt til Guds Ord i den hellige Skrift og den lutherske Kirkes symbolske Bøger, og idet den saaledes ikke i noget Punkt optræder med nogen ny Bekendelse, søger den kun at virke hen til, at den Lære, vi have i vor lutherske Bekendelse, maa blive til Liv og Virkelighed i saa mange Sjæle som muligt.

129 LM prot, 9-11

130 ELM protokollens forord

en dyb krise. Det var et spørgsmål om foreningens beståen. Det taler et notat i forhandlingsprotokollen sit tydelige sprog om:

”Bestyrelsen vare enige om, at som Forholdene havde udviklet sig vil Foreningens nuværende Stilling vanskeligt kunde holdes ret længe”.

På et bestyrelsesmøde den 6. marts 1897 formulerede LMs bestyrelse, hvad grundlaget for en sammenslutning med IM skulle være. Det blev protokolleret og lyder som følger:

*”Den lutherske Missionsforening sletter sit Navn og opgiver sin Stilling, gaar ind i den Indre Mission paa Betingelse af, at dens hidtidige Virksomhed saavel i Tale som Skrift fortsættes uhindret, samt at dens Prædikanter faar Frihed til fremdeles at komme paa disse Steder, hvor Foreningen hidtil har haft sin Virksomhed. Som en Betryggelse for at Folkets Interesser varetages maa to Mænd af vor Forenings Midte have Sæde i Bestyrelsen”.*¹³¹

Forslaget skulle sendes til LMs bestyrelser i det øvrige Danmark. Man er faktisk er parat til at nedlægge LM i Jylland som forening. Det er overraskende, at man ikke gør sig præcise tanker om at bevare det rosenianske præg, det frie evangelium, som man for 25 år siden var parat til at kæmpe for, og som man fra IMs side ikke havde megen forståelse for. Den vækkelse, der i 1897 gik over Skjern-egnen havde ikke et særligt nyevangelsk præg. LM som forening var i en decideret krise, men man må alligevel spørge: Havde man glemt arvesølvet?

Sagen optog LMs medlemmer på Skjern-egnen stærkt. Til foreningsmødet den 7. april 1897 var *alle* medlemmer var mødt op! Her kunne formanden meddele, at forslaget om sammenslutning med IM ikke havde mødt tilslutning fra LMs bestyrelser i det øvrige land. Det fik til følge, at man opgav tanken om en sammenslutning med IM. Man besluttede at fortsætte LMs arbejde som hidtil. Det fik LMs formand, Ebbe Christensen og prædikant Axel Nielsen til på mødet at trække sig ud af LM og slutte sig til IM.¹³²

På foreningsmødet, hvor man opgav en sammenslutning med IM, vedtog man at kalde Chr. Møller, Andreas Rønne og Svaabeck til at prædike ved sommerens årsmøde. Det er egentlig kendetegnende for LM, at man ikke mistede mødet. Man så fremad. Chr. Vestergaard skriver 25 år senere i LMs 50 års jubilæumsskrift om tanken om en sammenslutning med IM:

”Men noget velvilligt Brodersind mærkede man ikke meget til fra Modpartens Side, men snarere en overlegen, hoverende Aand og Tone, som saa paa den ”lille Klat” med

¹³¹ Bestyrelsesmøde 6. marts 1897. LM prot, 36-37

¹³² Denne fremstilling bygger på LMs forhandlingsprotokol

Overlegenhed og stillede som Betingelse fuld Overgivelse og Underkastelse fra vor Forenings Side. Betegnende er en Udtalelse af en af Missionens Ledere. Han lignede LM ved en ”synkefærdig Skude, som han raadede Passagererne til at forlade, inden den gik til Bunds”.¹³³

Henvendelsen til den nye Luthersk Mission

Nu vendte LM opmærksomheden fra IM i en helt anden retning. På et bestyrelsesmøde den 4. september 1897 var punkt seks på dagsordenen relationen til den nye Luthersk Mission. Forhandlingsprotokollen noterer:

”Og endelig blev fremlagt til Overvejelse, om ikke Luthersk Missionsforening skulde forsøge at gjøre Skridt til at komme i nærmere Forstaaelse med den ny Luthersk Mission. Mødet udtalte et inderligt Ønske om, at vi atter kunde komme i Tilslutning til vore gamle Venner og Brødre i Herren paa et kristeligt Grundlag og blev det paalagt Bestyrelsen at indbyde til et fælles Møde med Bestyrelsen for den Lutherske Mission angaaende denne Sag”.¹³⁴

I dette protokollat mærker man smerten over adskillelsen fra dem, man trods det at de brød med LM, dog er gamle venner og brødre i Herren. Det var jo venner og familier, der ved splittelsen var blevet delt op i to missionsforeninger.

I disse vanskelige år kunne man ikke glemme de gamle venner, som kun syv år tidligere have brudt med LM. Kunne de mon ikke genforenes? De havde trods alt det rosenianske som fælles arvegods. Det må have krævet en god portion ydmyghed at henvende sig til dem, der havde forladt én. Folkene fra ELM tog imod indbydelsen til et møde. Den 7. november blev der holdt et fællesmøde i ELMs missionshus. ELMs protokol er tavs om sagen. Der findes ingen referat af mødet. Hvorfor har man ikke indført et referat? Det var dog et bestyrelsesmøde. Derimod har LMs protokol et fyldigt referat. Det betyder, at vi kun får mødets forløb beskrevet set fra en side. Men dette referat er så væsentligt, at jeg her vil gengive det in extenso:

Den 10. November 1897 afholdtes et fælles Møde i den ny Luthersk Missionshus i Skjern bestaaende af Bestyrelserne for Foreningerne Luthersk Mission og Luthersk

¹³³ LM 1868-1918, 137f. Chr. Vestergaard blev en af de ledende folk i LM i Danmark. Ved Chr. Møllers død i 1907 blev ham sammen med LMs prædikant, Martinius Svaabeck og LMs formand på Bornholm, Andreas Rønne, redaktør af *Budskab fra Naadens Rige* og *Illustreret Børnetidende*. Det var også disse tre, der blev redaktører og forfattere af LMs jubilæumsskrift *Luthersk Missionsforening 1868-1918*

¹³⁴ LM prot, 39-40

Missionsforening, hvortil sidstnævnte Bestyrelse havde indbudt ifølge vedtagne Beslutning paa Foreningsmødet d. 4. September 1897.

Alle Medlemmer vare mødte med Undtagelse af Chr. Vestergaard som var fraværende paa grund af Sygdom.

Formanden for Bestyrelsen for Luthersk Missionsforening meddelte Hensigten med dette Møde og fremsatte dette Spørgsmaal, om den ny Luthersk Mission ønskede og følte Trang til at komme i nærmere Tilslutning og om muligt Samarbejde med vor gamle Forening igjen. Spørgsmaalet er fremkommet foranlediget af flere Venners ønske i begge Foreninger, idet de udtalte, at de følte sig trykket under den Adskillelse, som skete Aaret 1890, og troede ikke, at der i Lære og Forkyndelse i nævnte to Foreninger var saa stor Forskjel, at vi nødvendig maatte staa adskilt og arbejde i særskilte Foreninger.

Efter at ovenstaaende Spørgsmaal var fremsat blev Bestyrelsen for den ny Forening affordret et Svar, som maatte betragtes som Grundlag for en videre Forhandling i dette Emne, men da man ikke kunde erholde noget saadant eller paa nogen maade forstaa, at de ønskede at komme i Samarbejde med vor gamle Forening igjen, men derimod gav undvigende Svar og stadig søgte at føre os ind i gamle omstridte Spørgsmaal angaaende Lære og Forkyndelse, og hvem der havde foraarsaget Splittelsen og kastet Surdejg ind i Foreningen, hvilke de særligt beskyldte Møller for, saa ansaa Bestyrelsen for Luthersk Missionsforening efter at der var ført en længere Diskussion, at det var haabløst at vente nogen Overenskomst med denne Forening, eftersom alle deres Udtalelser gik ud paa af faa Luthersk Missionsforening gjort ansvarlig og skyldig i Adskillelsen, hvilket vi ikke paa nogen Maade kunde medgive dem, sluttede Mødet med det Resultat, at der for Tiden ikke var noget at opnaa i denne Sag.¹³⁵

Som sagt har vi kun LMs referat af mødet, men spørgsmålet i dag er, om muligheden for forlig ikke kunne være blevet udnyttet. Der var både i LM og ELM folk, der ønskede en genforening. Mødet bærer fra ELMs side mere præg af konfrontation end imødekommenhed over for det, som man evt. kunne blive enige om. Fra ELMs side fremførte man det, der havde været årsag til splittelsen, nemlig læren. Fra LMs side havde man naturligt nok svært ved at acceptere det, man opfattede som et angreb på personer. Fra ELMs side mente man ikke, at der på det foreliggende grundlag kunne opnås forlig. Der må have været stor skuffelse blandt begge foreningers medlemmer over, at mødet

135 LM prot 41-42

endte resultatløst. Man kan få den tanke, at der var folk fra ELM, der efter dette møde vendte tilbage til LM. Men det ved vi ikke noget om. Chr. Vestergaard skriver 25 år senere i LMs 50års jubilæumsskrift om forholdet til ELM:

”Vi ønsker ogsaa hjerteligt, lige saa vel som vore nu udtraadte Venner og Brødre at blive ved den gamle lutherske Lære og fremfor alt, at Guds eget Ord maa komme til sin fulde Anvendelse baade i Lære og Levned. Og enhver Kristen eller Forening, som har dette til sit Formaal, ønsker vi hjerteligt, at Gud vil velsigne”.¹³⁶

Nye prædikanter i LM

Kun to af LMs prædikanter, Peder Hvermose og Gravers Gravesen, forblev i LM. Sammen med dette, at bestyrelsens flertal også gik over i ELM forstærker det tanken om, at modstanden mod nogle områder i Møllers forkyndelse ikke var helt grundløs. I denne kritiske situation udbyggede LM kontakten til LMs prædikanter på Sjælland og Bornholm. De skånske missionsforeninger ville nok heller ikke sende prædikanter til LM. De havde jo støttet den personkreds, der brød med LM. LM kaldte fortsat – som ELM – prædikanter fra Bornholm og Sjælland. Og så kaldte man prædikanter af egne jyske rækker. Det havde ELM forsømt.

På foreningsmødet i 1891 var første punkt på dagsordenen valg af én eller muligvis flere Ordets forkyndere. Man var meget opmærksom på, at det var vigtigt at have prædikanter, der hørte til i Vestjylland. Det fik stor betydning for LMs virksomhed. De vestjyske prædikanter var ”ens egne”. Man forstod dem rent sprogligt, og de kom fra tilhørernes eget miljø. Man skal selvfølgelig ikke overvurdere dette forhold, men det er godt, når en tømrer eller landmand prædiker for deres fagfæller og mennesker fra den egn, man selv hører til. De har en fælles menneskelig forståelsesbaggrund.

LM i København tænkte på, at kalde maskinmester Mortensen til prædikant og forespurgte vestjyderne, om de ville være med til at aflønne ham. Det afslog de med den begrundelse:

”...navnlig da der ogsaa her i Jylland synes at være Gaver, som vi tro, Herren kan bruge, og som bør fremelskes”.¹³⁷

Ved samme foreningsmøde kaldte man tre prædikanter fra kredsen: Chr. Vestergaard, Astrup, Axel Nielsen, Holmsland og Chr. Frøsig, Ølgod.¹³⁸ I 1895 kaldte man yderligere fire prædikanter: Chr.

¹³⁶ LM 1868-1918, 135f

¹³⁷ LM prot, 6-7

¹³⁸ Foreningsmødet 28. September 1891. LM prot, 6-7

Andersen, Ølgod; J. Nielsen, Skjern; A. Poller og N. P. Jensen Ølgod.¹³⁹ Fem år efter splittelsen havde LM ni kaldede jyske prædikanter. På et bestyrelsesmøde i september 1897 besluttede man at kalde Kresten Rabbek, Videbæk og Martinus Jensen, Opsund til prædikanter. Det blev af stor betydning for LMs arbejde, at man havde mange prædikanter fra lokalområdet.¹⁴⁰

ELM vendte blikket mod Sverige

På det første bestyrelsesmøde i oktober 1891 besluttede man at sende formanden, Chr. Mikkelsen, til Sverige

”for at søge at formaa dem til at udstrække virksomheden til Jylland. og tillige overdroges til ham [Chr. Mikkelsen] at faa Prædikanter for Vinteren.”¹⁴¹

I Oktober 1890 deltog Chr. Mikkelsen i et møde i Hästeveda, hvor udsendinge fra Bornholm, København og Chr. Mikkelsen fra Jylland primært drøftede bornholmernes forhold til LM og Chr. Møller, men også at få prædikanter fra Nordöstra Skånes Missionsforening til Bornholm Danmark.¹⁴² Vi ved ikke, hvem der har indbudt Chr. Mikkelsen. Indbydelsen er måske formidlet gennem H. A. Jensen, København eller Chr. Bau.

Det er bemærkelsesværdigt, at ELM i den første tid næsten lagde sig ind under svenskerne virksomhedsområde! Det minder om forholdene på Bornholm, hvor svenskerne, for ikke at gå ind på LMs enemærker, på det nærmeste etablerede deres eget virkefelt uden om LM. Med henvendelsen til og kaldelsen af svenske prædikanter fik ELM helt fra begyndelsen et utilsigtet svensk præg. Hvert år var svenske prædikanter på møderejser i Jylland. Der er ingen tvivl om, at de svenske prædikanter havde et godt bibelsk, luthersk og roseniansk præget budskab. Men man var nok ikke parat til at indse problemet med de svenske prædikanter. Sproget var fremmedartet. Og selv om disse prædikanter gjorde sig umage med at fordanske deres sprog, så blev det alligevel meget tungt. Derfor blev formidlingen ikke så levende. Man kan vel sige, at der var både en sproglig og en kulturel barriere. Det var anstrengende at lytte til en lang prædiken på et svensk-dansk. For nogle var det et reelt problem at forstå de svenske prædikanter, som man i udstrakt grad gjorde brug af.

ELM havde de jyske prædikanter, der efter splittelsen gik med over i ELM. Men ELMs brug af

139 LM 1868-1918, 136

140 Man kaldte prædikanter fra Sjælland og Bornholm: Olsen, Mortensen, Chrillesen, alle København, Svaabeck, Poul Poulsen, Svend Henriksen og Villiam Nielsen. Fra Bornholm Chr. Møller. Peder Kofoed og Peder Seiersen.

141 ELM prot, 2

142 Ebbe Kaas, *Rosenius i Danmark*, 219

svenske prædikanter var i udenforståendes optik så markant, at ELMs venner nogle gange blev kaldt ”de svenske”. Sognepræsten i Nr. Vium, V. C. Poulsen (1899-1903), beretter om sognets kirkelige liv bl.a.:

”Der var en del LM, som var delt i 2 partier, de ”gamle” og de ”svenske”, som ofte havde svenske talere. De første brugte kirken til dåb og nadver, de ”svenske” var ganske ukirkelige”.

Poulsen fortæller, at han engang deltog i et stuemøde med en svensk prædikant. Pastor Poulsen påstod, at han ikke forstod et kuk! Snart sov også mange af mødets deltagere. Men efter mødet talte de alle om, at det havde været et virkeligt godt møde!¹⁴³ Det må have været et problem med så mange svensksprogede prædikanter i en jysk landbobefolkning. ELM blev til forskel fra LM af mange opfattet som en ”svensk” missionsforening. Pastor S. C. C. Søbye i Dejbjerg (1900-1911) skriver om det kirkelige liv i Dejbjerg:

*”Desuden var der nogle Lt. Mf. Baade af de ”gamle” og de ”svenske”, de sidste indkaldte særligt svenske talere og var ukirkelige, selvom de personligt var præstens venner og lod deres børn konfirmere i sognekirkerne....De ”gamle” Lt. Mf. var alle kirkelige”.*¹⁴⁴

Der gik mange år, inden ELM i 1902 kaldte Peder Andersen, Astrup til at være prædikant.

På et ekstraordinært foreningsmøde den 8. juni 1904 drøftedes den udadvendte virksomhed generelt. Der blev nævnt tre områder, hvor man skulle gøre en indsats:

1. Kolportørerne skulle ikke kun sælge bøger ”men ogsaa tillige læge Vind paa at komme i direkte Samtale med Folk om deres Sjæls Frelse”.
2. Man skulle forsøge privat at samle folk om Guds ord, men også at arrangere offentlige møder
3. Der blev udtalt ønske om, at der måtte blive kaldet prædikanter af foreningens midte. Der blev foreslået otte personer.¹⁴⁵ Af disse ved vi, at Lars Jensen, Nr. Vium, og Anthon Thorstensen, Hemmet blev prædikanter.

ELMs forhandlingsprotokol har en opgørelse over prædikanterne og deres virksomhed i 1910. Man havde haft 9 fremmede prædikanter, som havde virket i 336 dage og egne prædikanter havde virket i 231 dage. Det er en ganske udstrakt virksomhed for en relativ lille missionsforening. De ”fremmede” prædikanter er prædikanter fra Bornholm og Sverige – nok flest fra Sverige.

¹⁴³ Dansk præste og sognehistorie Ribe stift IX B, 600

¹⁴⁴ Dansk præste og sognehistorie Ribe stift IX B, 618 og

¹⁴⁵ ELM prot, 38

Møderne

var det helt centrale i de to missionsforeningers virksomhed. Det var ved møderne man hentede den åndelig næring. I den udstrækning, det var muligt, blev der mange steder afholdt møder om søndagen. Hvor der ikke var et missionshus, blev der indbudt til stuemøder.

Omkring 1894-1895 begyndte LM som noget nyt at afholde vækkelsesmøder. Det var en møderække, der måske varede en uge. De fik også navnet missionsuger. En ung prædikant, Villiam Nielsen fra København har helt sikkert været en af talerne.¹⁴⁶ Han var en meget veltalende prædikant og spillede (ligesom Ahnfelt) på guitar. Nielsen havde været med omkring vækkelsesmøderne på missionshotellet i København, som var engelskinspirerede. Det var møder med sang og musik, som var mere livlig end man var vant til.

Vestergaard skriver, at disse møder blev genstand for en del kritik. Fra ELMs side er denne mødeform sandsynligvis blevet mødt med skepsis.¹⁴⁷ Omkring århundredskiftet kom der i tilknytning til LMs virksomhed i flere sogne en vækkelse. LM oplevede en stille vækst.¹⁴⁸

Hvert år afholdt begge foreninger et stort møde for hele egnen. Det blev kaldt årsmøde eller efter årstiden for mødets afholdelse forårsmøde. Disse møder havde karakter af festlig forsamling, hvor venneflokkene mødtes fra hele landsdelen. Her medvirkede der altid prædikanter fra Bornholm eller andre dele af landet. For ELMs vedkommende medvirkede der næsten altid svenske prædikanter. Årsmøderne afholdes stadigvæk i begge missionsforeninger. Derudover blev der også afholdt møder i mindre kredse, hvor man havde fælles bøn og læste af Rosenius' skrifter. Disse møder fortsatte i mit hjemsgn, Faster, til helt op i 1970'erne. I Faster var møderne fælles for LMs og ELMs venner. I denne kreds var ELM og LM fælles om at drive en søndagsskole. I Astrup er der stadig væk en kreds, der hver uge samles for at læse Rosenius.

Kolportage og udgivelse af bøger og småskrifter

Begge foreninger – særligt ELM – prioriterede kolportørvirksomheden. Det var en arv, man havde med helt fra IM-missionærerne – fx Dahlstrøm – der gik rundt og solgte bøger. Det var jo gennem bøger og blade, man først havde mødt Rosenius' og Møllers budskab. Det var nok værd at følge op

146 Villiam Nielsen rejste som prædikant for LM i Jylland. LM 1868-1918, 136. Om Villiam Nielsen se Olesen *De frigjorte og trællefolket*, 283-287. Vilhelm Nielsen i *I Evangeliets tjeneste* 1949, 90-126

147 LM 1868-1918, 136-137.

148 LM 1868-1918, 139.

på. I 1894 behandler ELMs bestyrelse et forslag om at begynde en egentlig kolportørvirksomhed. Året efter beslutter man at købe småskrifter

*”som af bestyrelsen blev deelt og sendt til visse navngivne Mænd, som havde Hjerte for Sagen omkring i de forskellige Sogne, med opfordring til dem om at udbrede dem og ogsaa derved søge Lejlighed til at komme i Samtale med Folk om deres Sjæls Frelse, og om muligt derved fremme Guds Rige”.*¹⁴⁹

Man skulle ikke kun dele kristelige skrifter ud, men også *samtale* med folk om Guds ord, Jesus og frelsen i Ham.¹⁵⁰ Man ville aktivt drive mission, forkynde evangeliet for mennesker, der ellers ikke havde forbindelse til kristne sammenhænge. På foreningsmødet den 4. december 1900 meddeles det, at ELM har fået ministeriets bevilling til at kolportere Luthers og Rosenius’ skrifter og Traasdals Aandelige Brydninger og Ahnfelt sangbog. ELMs kolportører havde altså ikke kun Rosenius men også Luther med i deres kristelige bagage. Jeg har et såkaldt legitimationsbevis, som er trykt tidligst i 1920, og som kolportørerne, hvis det blev forlangt, skulle forevise for den stedlige politimester.¹⁵¹ På dette legitimationsbevis er en fortegnelse over de bøger og skrifter, som kolportørerne havde tilladelse til at sælge. Det er skrifter af Rosenius, Luthers *Galaterbrevskommentar* plus ELMs blade *Mørke og Lys* og *Ledestjernen*.

Mange af disse småskrifter var trykt i årene 1901 til 1916, og hele nitten af disse er trykt på Strandbygaards Bogtrykkeri i Skjern. I 1909 blev der trykt 11 småskrifter, hvert i et oplag på 2.500 ekspl. - i alt 27.500 ekspl. De må være udgivet af ELM i Jylland, siden Møller henvender sig til Skjern om oversættelsesrettighederne af Rosenius..¹⁵²

ELM bedrev i årene 1900-1910 en efter foreningens beskedne størrelse stor udgiver- og forlagsvirksomhed. Det er særlig værd at bemærke det ret store projekt udgivelsen af Luthers *Galaterbrevskommentar* var. Det er en nyoversættelse af I. G. Walsh’ tyske udgave. Den udkom i 1902. Boghandler og bestyrelsesmedlem i ELM, Jeppe Kristensen, Skjern, havde udgivelsen i kommission sammen med H. A. Jensens Enke, København. ELM var på den tid nok mere optaget af Luther end LM.

På et bestyrelsesmøde den 7. august 1902 var et punkt på dagsordenen at finde og vælge en

149 ELM prot 8. juni 1904

150 ELM prot 8. juni 1904, 38

151 Legitimationsbeviset er udateret. Vedlagt ELMs prot. 1891-1933

152 En lettere fordansket udgave af Rosenius’ liv og virksomhed blev trykt på Strandbygaards Bogtrykkeri i Skjern. Selv om bogen står som udgivet af ELM i Danmark, ser det ud til, at ELM i Jylland har forestået udgivelsen. ELM i Jylland har 1. februar 1905 prissættelsen af bogen på bestyrelsens dagsorden. Juridisk var ELM tre samarbejdende men af hinanden uafhængige foreninger. ELM i Jylland var engageret i Udgivelsen Luthers Udlæggelse af Galaterbrevet.

person til at oversætte småstykker af Rosenius, som skulle udgives som traktater. Til denne opgave valgte man Mads Toft sen. Vi ved ikke, hvad denne oversætteropgave præcist bestod i. Var det en oversættelse fra svensk? Eller var der snarere tale om en sproglig tilpasning af Møllers Rosenius-oversættelse, som kunne tilpasset traktatform?

Man har tilsyneladende forsøgt at omgå Møllers rettigheder til udgivelse af Rosenius' skrifter ved selv opnå rettigheder til oversættelse af Rosenius. Den 19. juli 1904 er oversættelsen af Rosenius igen sat på dagsordenen i ELMs bestyrelse: Punkt 2:

"Forhandling om, hvad der videre burde gøres for at Foreningen kunde forelægge, trykke og udgive flere af Roseni og Luthers skrifter.

Det bestemtes i den Anledning, hvad der ogsaa tidligere var vedtaget, at søge opnaa faa nogen udvidet Rettighed af Fosterlandsstiftelsen til, enten uden Vederlag, eller ogsaa gennem Vederlag én Gang for Alle, at faa fortfarende Rettighed til at oversætte og udgive alle Roseni Skrifter paa Evg. Luth. Missionsforenings Forlag. I den Anledning blev det bestemt at skrive til Wittander og søge hans Bistand for at opnaa dette Øjemed. – Og tillige skrive til og underhandle med andre Afdelinger af Evg. Luth. Missionsforening på Bornholm og Sjælland om, hvad der kunde og burde gøres for Opnaaelsen af dette Maal, som man ansaa kunde blive en fremtidig Fordel og Støtte for Missionsforeningen. Til at skrive til disse og søge fremme denne Sag valgtes Chr. Mikkelsen".¹⁵³

Det ser ud til, at man har haft et så anspændt forhold til Møller, at man ikke kunne overvinde sig selv til direkte at henvende sig til ham om sagen. Vi kender ikke resultatet af forhandlingerne med Evangeliska Fosterlandsstiftelsen og i hvilket omfang ELM opnåede oversættelses- og udgiverrettigheder af Rosenius.

Chr. Møller, som havde oversat store dele af Rosenius' skrifter til dansk: *Hemmeligheder i Lov og Evangelium*, havde i hvert fald udgiverrettighederne til *Hemmeligheder i Lov og Evangelium*. Derfor kunne ELM i Jylland ikke uden videre trykke og udgive skrifter af Rosenius. Det var Møller klar over. Udgivelsen af Rosenius' skrifter var en ikke ubetydelig indtægtskilde for Møller. Helt berettiget ville han holde fast på sine udgiverrettigheder. Møller henvendte sig til LMs bestyrelse i Jylland

"om at gaa et Ærinde for ham til J. Kristensen, Medlem af Bestyrelsen for Evangelisk

¹⁵³ ELM prot, 39

luthersk Mission, angaaende deres Kolportage af Rosenius' Skrifter (Hvilke Bøger og Skrifter Møller har Oversættelses og Forlagsret paa) der var nemlig af nævnte Forening sket Henvendelse til Møller om at faa lov at lade aftrykke og udgive visse Afhandlinger af Rosenius' Skrifter i mindre Bøger og Småskrifter; og om han nægtede dem dette skulde der være blevet sagt, at saa vilde de gjøre det alligevel. Dette lyder noget truende. Møller vilde nødig lade denne Ejendomsret glide sig ud af Hænderne og ligesaa nødig for nogen verdslig Domstol angaaende Rosenius' Skrifter; og bad os derfor om at gaa til én af Skriftekommiteens Medlemmer og søge at foreholde dem det ukristelige i at gaa frem paa den maade, og bede dem anstændig at handle betænksomt og forsigtig i denne Sag.- N. Nielsen, Tarm og Jens Pedersen, Skjern blev paalagt at udføre dette Ærinde.

Mødet sluttet".¹⁵⁴

Vi ved ikke, hvad udfaldet på sagen blev.

Selvom ELM ikke havde LMs gode struktur med kredsinddeling, så kom ELMs kolportører ud i mange egne af Jylland. ELM havde her en gennemtænkt strategi. Man havde valgt otte kolportører. Her følger et eksempel på kolportørernes virksomhed i Vestjylland fra efteråret 1903. Kolportørerne virkeområder var opdelt i følgende distrikter: Billum, Janderup, Holmsland Klit, Nørre Omme, Timring, Vildbjerg, Aulum, Brejning, Vorgod, Vinderup, Sahl, Lønborg, Tarm, Ådum, Borris, Sdr. Felding, Lem, Bølling, Sædding, Fæster og Nr. Vium.¹⁵⁵

Den betydning, man tillagde kolportørernes gerning, understreges af, at de blev indbudt til bestyrelses- og foreningsmøde til en drøftelse af kolportørvirksomheden. Ved samme møde skulle der også udleveres bøger og fortegnelse over bøger, man af myndighederne havde tilladelse til at sælge.¹⁵⁶

Luthersk Missionsforening udsendte også kolportører

Kort efter delingen skal prædikanterne Gravers Gravesen og Chr. Frøsig rejse nord på: Thy og Vendsyssel og Axel Nielsen og Chr. Vestergaard rejse syd på til Lønborg, Hemmet, Henne, Brørup og Ribe. På foreningsmødet den 31. juli 1899:

"Kan vi ikke paa en eller anden Maade iværksætte nogen kolportering eller udbredelse

¹⁵⁴ LM prot, 61f

¹⁵⁵ ELM prot, 34-35

¹⁵⁶ ELM prot, 7. oktober 1903, 34

af gode Skrifter uden at gjøre Brud med nogen Lovparagraf i denne Sag?”¹⁵⁷

.... her tænkes der sikkert på, at der til ordinær kolportering skal indhentes en godkendelse fra myndighederne, jvf. ELM. Mødet besluttede: 1) at de lokale prædikanter skal have mindre skrifter med sig på deres møderejser og ved møderne tilbyde at købe, 2) foreløbig udvælge en mand til at gøre forsøg med husbesøg, hvor man medbringer enkelte eksemplarer af bøger og skrifter og få folk til at abonnere og sende bøger på bestilling, 3) dertil vil det være godt med et lille boglager i Skjern Missionshus til, opbevaring af bøger, 4) og at udvælge en mand til at efterse og sørge for at bogsamlingen er forsynet med de fornødne bøger og føre regnskab. 5) Det overlodes enstemmigt til Bestyrelsen, at ordne og bringe dette i udførelse.

Forholdet til kirken

I mange LM og ELM-kredse havde man det gamle LMs kritiske forhold til folkekirken. Man fandt, at præsterne forkyndelse manglede bibelsk indhold og tyngde. Der var dog aldrig tilløb til, at man dannede egentlige frimenigheder. Man gik til alters og børnene blev som en selvfølge døbt af sognepræsten. Der var også medlemmer af de to missionsforeninger, der havde et mere positivt forhold til kirken og jævnlige gik til sognekirkens gudstjenester. Senere lod venner fra både ELM og LM sig vælge ind i menighedsrådene.

Ydre mission

Rosenianisme og ydre mission hører sammen. Rosenius var selv engageret i ydre mission. Han var en af medstifterne af Evangeliska Fosterlandstiftelsen (EFS).

LM havde fra begyndelsen ikke et selvstændigt ydre missions arbejde. Fra midt i 1870'erne sendtes gennem LM gaver til EFS' ydre missions arbejde. Man sendte også penge til mission blandt jøder. I 1881 udgav Chr. Bau og H.A. Jensen på privat basis et decideret ydre missions blad, *Mørke og Lys*, som orienterede bredt om ydre mission.¹⁵⁸

Med ELMs nære forbindelse til de skånske luthersk-rosenianske missionsforeninger, som støttede EFS, var det oplagt, at ELM efter splittelsen fortsatte med at støtte EFS' ydre mission i Abessinien – nu Etiopien. ELM-foreningerne antog pastor Olsson og hustru som deres missionærer. Men det er først i 1909 jyderne får besøg af ham. Besøget har virket inspirerende og

¹⁵⁷ LM prot, 47

¹⁵⁸ Jeg henviser til min artikel i *Rosenius i Danmark*, 308

vakt iver for ydre missionssagen. For kort tid efter har bestyrelsen ydre mission med på dagsordenen:

”Drøftelse om det fra Ungdomsforeningen [i København] fremkomne forslag til forøget ydre missionsvirksomhed ved udsendelse af en Medhjælper til Missionen i Østafrika. Stemningen var for at søge fremhjelpe og støtte dette Forslag, saa det snarest muligt kunde realiseres”.¹⁵⁹

Sommeren 1910 får bestyrelsen brev fra pastor Olsson om, at de meget gerne vil have en medhjælper fra Danmark – helst en kvinde.¹⁶⁰ Det lykkedes ikke at finde en medhjælper, der kunne rejse til Abessinien. I 1913 modtog foreningen et legat på et større beløb, som skulle anvendes til ydre mission. EFS foreslog, at legatet skulle bruges til oprettelse af en missionsstation. ELMs bestyrelse i Jylland foreslog, at det blev en missionsstation, som skulle være ELM i Danmarks ansvar og opgave.

I 1911 blev EFS ramt af en indre splid. EFS’ formand havde udtrykt bibelkritiske synspunkter. Det resulterede i, at en del af EFS venner trådte ud af foreningen og dannede missionsselskabet Bibeltroga Vänner (BV). Olsson var teologisk på linje med den nye missionsforening, men han følte sig kaldet af EFS og kaldet til den opgave, han stod i dér. Derfor ville han ikke gå med over i BV. ELM på Bornholm sluttede sig til BV og forlangte, at ELM i Jylland skulle afbryde samarbejdet med Olsson. Det ville jyderne ikke. De holdt fast ved deres støtte til pastor Olsson. Uenigheden mellem Bornholm og Jylland var så stærk, at det truede samarbejdet. På et ekstraordinært bestyrelsesmøde den 13. november 1913 vedtog ELM i Jylland at sende 500 kr. til pastor Olsson til bygning af en ny missionsstation i Østafrika og 180 kr. til en indfødt medhjælper, som ungdomsforeningen havde lovet at understøtte.

Man har nok ikke kunnet finde en ung kvinde, der kunne og ville rejse til Afrika. For øvrigt er det påfaldende, at man bruger ordet medhjælper og ikke missionær. Bestyrelsen havde haft en korrespondance med Olsson om støtten til hans virksomhed. Denne korrespondance sendte man til redaktøren af *Mørke og Lys* for at han – sammen med bladets censorer – kunne tage stilling til korrespondancen og dens evt. offentliggørelse i *Mørke og Lys*.¹⁶¹ Vi skal helt frem til tiden efter Anden verdenskrig, før ELM kan sende en missionær ud fra Skjern.

¹⁵⁹ Bestyrelsesmøde 7. juli 1909. ELM prot, 80

¹⁶⁰ Bestyrelsesmøde 3. august 1910. ELM prot, 86

¹⁶¹ I ELM prot er der vedlagt en omfattende korrespondance mellem pastor Olsson og ELM Vestjylland om deres opfattelse af striden internt i Sverige og ELM Bornholms krav om at bryde med EFS og støtte Bibeltroga Vänners (BV) ydre mission

LM

Ligesom ELM fortsatte LM efter splittelsen med fortsatte at støtte EFS' ydre mission. Men jyderne overvejede også, om de gennem andre missionsselskaber kunne støtte ydre mission. De havde kontakt til LMs venner i Slesvig om evt. at støtte den mission i Kina, som de var engageret i. På et bestyrelsesmøde den 11. april 1896 er punkt 1 på dagsordenen:

"Hvorledes man rettest burde stille sig over for vore Slesvigske Brødres Cina-Missionsvirksomhed".

Der foreligger ikke et referat af drøftelserne af dette punkt.

Sønderjyderne, der omtales som "vore Slesvigske Brødre", havde i 1891 udsendt Frederik Nielsen¹⁶² til et missionsarbejde i Kina. Af helbredsmæssige grunde var han omkring 1894 kommet hjem for at rekreere. I 1895 er han klar til igen at rejse til Kina. Men han ville gerne have en ung mand med sig til at hjælpe med børnearbejdet.¹⁶³ Han henvendte sig til Jens Mikael Thøgersen Winther fra Opsund ved Videbæk, som han bl. a. kendte fra sange om mission, som Winther havde skrevet. Winther tog imod kaldet. Jens Winther hørte til i LM-vennernes midte. Hans far sad i LMs bestyrelse og var prædikant i LM.

Sagen blev drøftet indgående på foreningsmødet den 25. april 1895. Man tænkte i den forbindelse også på at understøtte et missionsselskab, som havde ordination og var bemyndiget til at udføre sakramentlige Handlinger. Det er uklart, hvad der ligger bag en sådan overvejelse. Man besluttede endvidere ikke at binde sig til et bestemt missionsselskab, men derimod at indtage samme stilling, som foreningen havde før Frederik Nielsens hjemrejse. Konklusionen var, at man ikke ville støtte et bestemt missionsselskab. Det betød, at man frasagde sig at stå bag Winthers udsendelse til Kina. Han kunne ellers være blevet det vestjyske LMs første ydre-missionær.

Jens Winther havde i de første år af sin missionærtjeneste nær kontakt til og blev understøttet af LM. Frederik Nielsen og Jens Winther rejste efter en afskedsfest i Metodistkirkens lokaler i Esbjerg sidst juli måned 1896 til Amerika. Af forskellige grunde kom Winther ikke til Kina, men til Japan, hvor han udøvede en livslang missionærgerning. Frederik Nielsens helbred tillod ham ikke at fortsætte rejsen fra Amerika.¹⁶⁴

¹⁶² Frederik Nielsen var vestjyde, født i Lydum nær Varde

¹⁶³ Det var måske en skole drevet af den tyske Baselermission. *LM 1868-1918*, 48

¹⁶⁴ Litteratur om Frederik Nielsen og Jens Winther: Laurids Breum Jakobsen i *Budskabet* 2/2011, Leif Rasmussen i *Budskabet* 1/2011. LM prot 32-34; . - og noget faldt i god jord, 141143

Som tidligere omtalt boede i Ølgod en af LMs venner, Chr. Jensen Holm. Efter at han havde sluttet sig til LM, bevarede han sin nære tilknytning til Brødremenigheden og sit kald til at virke for ydre mission. Han abonnerede på Brødremenighedens missionsblad og var aktiv i pengeindsamling til missionsarbejdet. Da LM først i 1900-tallet arbejdede på at etablere et selvstændigt ydre missions arbejde, var det oplagt, at Holm og hans nære forbindelse til Brødremenigheden kom ind i billedet. LM og Brødremenigheden var nært beslægtet i forkyndelsen, hvor forsoningen og frelsen ved Jesu blod var centralt.

I følge Brødremenighedens missionssekretær, Fr. Chr. Høy, var det

”på Holms initiativ, at LM i 1911 knyttede til ved Brødremenighedens ydre mission”.

I LM 1868-1918 står der om Chr. Holm:

”Kendt som en solid og bibelfast kristen og som en hjertevarm missionsven både for indre og ydre mission, og få var så hjemme i deres bibel, kirke- og missionshistorie som han. Han var en gammel ven og discipel af Brødremenigheden og det var nærmest ved hans indflydelser, at den forbindelse [til Brødremenigheden] kom i stand.”¹⁶⁵

Der var bare et problem, som skulle afklares: Brødremenighedens missionsskole i Tyskland var til en vis grad blevet påvirket af bibelkritisk teologi. Det havde man også tidligere været i 1800-tallet. Det var Chr. Holm orienteret om. For Holm og for LM var det utænkeligt, at man skulle sende missionskandidater til en skole med en sådan profil. Høy lover Holm, at bibelkritisk teologi ikke fremover får plads på missionsskolen. I 1911 vedtager LMs delegeretforsamling, at sende missionærer ud gennem Brødremenighedens Danske Missionsselskab. LM fik ”tildelt” et missionærpar, Kjerstine og Peter Terp. I 1922 udsendtes Johanne og Søren Ipsen fra Ølgod af LM til Unyamwezi i Tanzania. Det kom Holm ikke til at opleve. Han døde i 1915.

Sammenfatning af udviklingen frem mod 1920

ELM

ELM var udsprunget af en lærestrid. Det fik den betydning, at man i ELM følte det som et kald og en opgave at bevare den rosenianske arv uforfalsket. Det har formentlig medført, at man nogle gange tog afstand fra en forkyndelse, der i øvrigt var bibelsk, fordi der var en anden tone end den, man var vant til i ELM-sammenhæng. Forkyndelsen blev nogle gange unødvendig stereotyp. ELM blev i nogen grad præget af en unødvendig eksklusivitet. Man var ret konservativ med hensyn til

¹⁶⁵ side142

nye tiltag og fornyelse.

I ELM var der en ubetinget iver efter en udadrettet virksomhed. Man prioriterede kolportagevirksomheden. Der blev afholdt rigtig mange møder på forskellige lokaliteter. Der blev bygget missionshuse: 1908 i Hemmet, 1919 i Skjern og 1937 i Videbæk.

I 1905 stiftede man en ungdomsforening med navnet Evangelisk luthersk Ungdomsforening for Skjern og Omegn. I denne sammenhæng planlagde man større ungdomsmøder eller stævner i Lem, Videbæk, Vindum og Skjern.¹⁶⁶ Et forslag fra Bornholm om at udgive et decideret ungdomsblad mente man, at man skulle stille i bero, indtil man så, hvordan det ville gå med ungdomsforeningen.¹⁶⁷

Situationen i ELM var, at man i forhold til LM var den lille missionsforening. Nogle af de, der fra begyndelsen havde sluttet sig til ELM, vendte tilbage til LM. Fra omkring 1920 og fremefter blev ELM mindre i antal.

LM i stille vækst

Splittelsen omkring 1891 og vækkelsen i IM omkring 1897, hvor bl. a. to af LMs ledende folk: Formanden Ebbe Kristensen og Axel Nielsen gik over i IM, var et foreningsmæssigt lavpunkt i LM. Som omtalt var der endog tanker om helt at stoppe LMs virksomhed i Skjern. Det var samtidig var der dog tegn på vækst.

I 1896 blev der bygget et missionshus i Vorgod. 1906 opførte et missionshus i Videbæk. Samme år opførtes et nyt missionshus i Ølgod. 1908 byggede man et nyt, stort missionshus i Skjern. I årene efter 1900 var der fremgang i arbejdet.

Flere forhold har været medvirkende til den stille vækst: Det se ud til, at flertallet ved splittelsen forblev i LM. Det var et godt udgangspunkt for vækst. Nogle af dem, der først sluttet sig til ELM vendte tilbage til LM. Efter den lammende splittelse formåede LM dog at organisere arbejdet og at engagere medlemmerne i foreningens arbejde, så de følte medarbejderskab til LMs virksomhed. Omkring 1905-1906 var der vækkelser i tilknytning til LM. LM kaldte prædikanter af ens egen vestjyske midte.

LM etablerede et arbejde rettet mod ungdommen. I LM var der en større dristighed mht. til nye tiltag end i ELM, og som kunne virke fremmed på nogle, fx missionsuger. 1910 udgav man Ahnfeldts sangbog med et tillæg på 122 numre. LM var i årene efter 1900 måske ikke altid så

¹⁶⁶ ELM prot 7. juli 1914

¹⁶⁷ ELM prot 28. maj 1907

markant luthersk-roseniansk. Man var forsigtigt åben over for strømninger fra andre side. Dristigheden kunne gå ud over det rosenianske præg.¹⁶⁸ Omkring 1920 modnes tankerne om at oprette en højskole. Men man blev tro mod det rosenianske fundament.

Litteratur

Abildtrup, Jens. *Iver Viftrup. En Lægprædikant fra de gudelige Forsamlings Tid*. Lohse. København 1930.

Abildtrup, Jens. Jens Maarbjerger og Ellen Marie. *En skildring fra De gudelige Forsamlings Tid*.

168 LM 50 år, 139-140

Lohse 1928.

Beck, Vilhelm. *Erindringer fra mit Liv. Kirkelig Forening for Den Indre Mission i Danmark*. København 1901.

Brixen, Lars (red.). *Rosenius i Danmark. En antologi*. ELM Forlag. Rønne 2020.

Brodersen, J. *Fra gamle Dage. Kirkelig Forening for Den Indre Mission i Danmark*. København 1912.

Brorson, H. A. *Visitatsberetninger og breve*. Ved L. J. Koch. Lohse. København 1960.

Bundgaard, A. M. P. *Fra hjorddreng til sjælehyrde*. Lohse. København 1963.

Chrillesen, Jan. *Minder og Oplevelser*. Luthersk Missionsforenings Forlag. København 1933.

Christensen, V. Nørlund. *Videbækbogen*. Videbæk kommune og Videbæk borgerforening. Ringkøbing 1974.

Christensen, V. Nørlund. *Vorgodbogen*. Tranbergs Boghandel. Herning 1982

Dansk præste og sognehistorie. Viborg stift VI; Ribe stift IX A og IX B

Familien Nissens arkiv 1815-1986. Københavns Stadsarkiv

Forhandlingsprotokol for Evangelisk luthersk Missionsforening i Jylland 1891-1933.

Forhandlingsprotokol for Luthersk Missionsforening i Jylland 1891ff.

Gøtzsche, Johannes. *Livserindringer*. Lohse. København 1955.

Holdt, Jens. *Brødrekolonien Christiansfeld indtil Aar 1800*. Sønderjydske Aarbøger. Aabenraa 1940.

Holt, Paul. *Kirkelig Forening for Den Indre Mission i Danmark gennem 100 år. 1861-1961*. Lohse. København 1961

Jensen, F. Elle. *Pietismen i Danmark/Jylland*. Lohse. København [intet årstal].

Juleneget. Luthersk Missionsforenings juleblad.

Koch, L. J. H. A. Brorson. *Visitatsberetninger og breve*. Lohse. København 1960.

Kofoed, Johannes (red.). *Evangelisk luthersk Missionsforenings virksomhed i Jylland 1891-1941*. Evangelisk luthersk Missionsforenings Forlag. Rønne 1941.

Kronborg, Bodil (red.) Søren Jensen, Poul Erik Pedersen. - *og noget faldt i god jord. Bogen om Luthersk Missionsforening i Vestjylland. Luthersk Missionsforening i Vestjylland*. Skjern 1986.

Larsen, Kurt Ettrup. *Vilhelm Beck-missionspræsten*. Lohse. Haderslev 2001.

Lundbye, Jørgen. *Herrnhutismen i Danmark*. Schönbergske Forlag 1903.

Luther, Martin. *Skrifter i udvalg. Mod Latomus*. Credo Forlag. København 1995.

Luthersk Missionsforening 1868-1918. Mindeblade skrevet af Nogle af Foreningens Venner.

Luthersk Missionsforenings Forlag. Rønne 1922.

Moe, Carl. *Oplevelser*. Lohse. København 1927.

Mogensen, Mogens. *Beretning om Chr. Jensen Holm og hans familie*. Udateret. Privat udgivelse.

Møller, Chr. (Under pseudonymet Anti-diabolos). *Er Daabspagten Veien til Himlen eller er Kristus Veien?* Th. Michaelsen & Tillge. København 1867.

Nielsen, Vilh. Villiam Carl Lauritz Nielsen. *Missionær i Indien. I Evangeliets Tjeneste*. Det Danske Missionsselskab 1949, 90-126. Lohse. Skjern 1949.

Pedersen, Johannes. *Den danske kirkes historie V*. Gyldendal. København 1951.

Pedersen, P. Storgaard. *Fra Skjernegnen i Pietismens Dage. Hardsyssels Aarbog* 1908.

Pedersen, P. Storgaard. *Brødremenighedens Virksomhed i Hardsyssel. Hardsyssels Aarbog* 1910 og 1923.

Petersen, L. *To hundrede Aars Trosliv. Af Skjern Sogns Historie*. Lohse. København 1926.

Rasmussen, Leif. "Ydre mission baner sig vej i Luthersk Missionsforening".

Budskabet 1/2011

Rønne, Finn Aasebø. "Nyevangelismen set med danske øjne". *Dansk Teologisk Tidsskrift* nr. 4, 2018.

Storgaard-Andersen, Anders, Peder Mikkelsen, Paul Otto Kjølner (red.). *Med Gud og hans venskab*. ELM-Forlag. Holbæk 1992.

Stubkjær, Anders. *Nogle Oplevelser*. Lohse. København 1921.

Thorngreen, Frode (red.). *På Ordets grund*. Dansk luthersk Forlag. Rønne 1967.

Thyssen, A. Pontoppidan. *Vækkelsernes frembrud i Danmark i første halvdel af det 19. Århundrede*. Bind IV og V. Gads Forlag. København 1967 og 1970.

Vestergaard, Søren Astrup: *Slægtssaga*. Privat udgivelse. Udateret.